

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему «Діяльність домініканського, бенедиктинського та єзуїтського орденів
на українських землях 1569-1648 рр»

Виконав: студент IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Демянчук Михайло Сергійович

Керівник: к.і.н., доц., Захарченко Є. Ю.

Рецензент: к.і.н., доц. Любавський Р. Г.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ДІЯЛЬНОСТІ ЧЕРНЕЧИХ ОРДЕНІВ В УКРАЇНІ.	11
1.1 Загальна характеристика релігійної ситуації на українських землях у 1569-1648 рр.	11
1.2 Політико-соціальні передумови діяльності орденів.....	22
РОЗДІЛ II. ДІЯЛЬНІСТЬ ДОМІНІКАНСЬКОГО, БЕНЕДИКТІНСЬКОГО ТА ЄЗУЇТСЬКОГО ОРДЕНІВ.	35
2.1. Особливості місійної діяльності.....	35
2.2 Освітня та культурна роль орденів.....	39
2.3 Взаємодія орденів із місцевим населенням і владою.	44
РОЗДІЛ III. ВПЛИВ ЧЕРНЕЧИХ ОРДЕНІВ НА СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩ.....	53
3.1 Формування освітніх та благодійних традицій.	53
3.2 Роль орденів у розвитку українського суспільства.	59
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	69

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження діяльності католицьких чернечих орденів на українських землях у період 1569-1648 рр. набуває особливої актуальності в контексті сучасних наукових підходів до вивчення міжконфесійних взаємодій та їхнього впливу на формування соціокультурного ландшафту ранньомодерної України. Тривалий час у вітчизняній історіографії домінувала тенденція розглядати діяльність католицьких орденів переважно в негативному ключі, як інструмент колонізації та католицизації місцевого населення, що призводило до спрощеного розуміння складних процесів культурного трансферу, соціальної трансформації та інтелектуального обміну. Комплексний аналіз місіонерської, освітньої та культурної діяльності домініканського, бенедиктинського та єзуїтського орденів дозволяє переосмислити їхню роль як важливих агентів модернізації, що сприяли інтеграції українських земель до загальноєвропейського цивілізаційного простору, водночас стимулюючи розвиток альтернативних моделей культурної та конфесійної ідентичності.

Особлива актуальність обраної теми зумовлюється також її безпосереднім зв'язком із сучасними дискусіями щодо європейської ідентичності України та історичних передумов її інтеграції до європейського культурного, політичного та економічного простору. Діяльність католицьких чернечих орденів у XVI-XVII століттях становила один із найпотужніших каналів трансляції європейських культурних моделей, інтелектуальних традицій, соціальних практик на українські землі, формуючи специфічні форми взаємодії між західною та східною християнськими традиціями.

Об'єкт дослідження: діяльність католицьких чернечих орденів на українських землях у складі Речі Посполитої в період 1569-1648 рр.

Предмет дослідження: місіонерська, освітня, культурна та соціальна діяльність домініканського, бенедиктинського та єзуїтського орденів та їхній вплив на формування соціокультурного середовища українських земель.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від Люблінської унії 1569 року, яка створила політико-правові передумови для активізації діяльності католицьких орденів на українських землях, до початку Хмельниччини 1648 року, що радикально змінила релігійну ситуацію та призвела до згорання діяльності багатьох католицьких монастирів і шкіл на територіях, охоплених повстанням.

Територіальні межі дослідження включають українські землі, що входили до складу Речі Посполитої в зазначений період: Руське воєводство (Галичина), Белзьке воєводство, Волинське воєводство, Подільське воєводство, Брацлавське воєводство та Київське воєводство.

Історіографічний огляд літератури. Дослідження діяльності домініканського, бенедиктинського та єзуїтського орденів на українських землях у 1569–1648 рр. має багатозарову та неоднорідну історіографічну основу. Протягом останніх двох століть дана тематика отримувала різне трактування залежно від ідеологічного контексту, методологічної бази дослідників та доступності джерел. Історіографію питання доцільно поділити на кілька категорій, кожна з яких має свої пізнавальні переваги, водночас демонструючи певні обмеження, які відчувалися під час роботи з нею.

Першу категорію становить класична історіографія XIX — початку XX століття, представлена насамперед працями таких дослідників, як Станіслав Заленський та Михайло Грушевський. Заленський у своїх фундаментальних дослідженнях висвітлював структуру, освітню діяльність та політичну роль єзуїтів у Речі Посполитій, зокрема й на українських землях. Його описи часто носять аналітичний характер і базуються на широкому колі джерел орденського походження, що зберігають значення для сучасних дослідників. Михайло Грушевський, хоча не зосереджувався спеціально на орденах, розглядав їх у ширшому контексті релігійної політики Речі Посполитої та конфесійного протистояння. Обидва автори заклали методологічні основи для подальшого вивчення взаємодії католицьких інституцій із українським суспільством. Водночас при роботі з цією категорією літератури виникає складність, пов'язана

з необхідністю критичного переосмислення наративів, сформованих ще в межах історіографії імперського часу, де українська релігійна ідентичність часто сприймалася крізь призму підпорядкованості польському культурному впливу.

Наступний історіографічний блок утворює радянська історіографія, що домінувала у 1930–1980-х рр. Представники цього напрямку, серед яких можна назвати Ярослава Ісаєвича, розглядали діяльність католицьких орденів винятково через призму ідеологічної боротьби — як інструмент колоніальної політики, католицизації, соціального гноблення. Робота Савчука С. «Римо-католицька церква в Україні (кінець XVI – середина XVII ст.)» є прикладом тогочасного підходу до аналізу діяльності орденів із марксистських позицій. Для радянських дослідників характерним було акцентування на репресивному потенціалі орденів щодо православного населення, а також на конфесійному протистоянні як конфлікті між "визвольними" силами православ'я та "агресивним" католицизмом. Важливим при роботі з цією категорією є вміння виокремити фактичний матеріал від ідеологічних нашарувань. Хоча ці праці містять цінну емпіричну інформацію, вони вимагають ретельної джерельної верифікації, оскільки подані у викривленому, тенденційному світлі. Тим не менше, радянська школа внесла вклад у систематизацію актових матеріалів, дослідження соціальної структури орденів та їхньої економічної діяльності, що частково зберігає наукову цінність.

Третій напрям – сучасна українська історіографія, яка виникла після 1991 року і характеризується значним оновленням методології. Найбільш авторитетною в контексті дослідження соціокультурного впливу орденів є Наталя Яковенко. Її концепція "староукраїнського світу" дозволяє поглянути на місіонерську й освітню діяльність католицьких структур як на один із векторів культурного обміну, а не просто експансії. Також варто відзначити дослідження Тетяни Шевченко, яка ґрунтовно проаналізувала єзуїтське шкільництво, його навчальні програми, дисциплінарні практики та роль у формуванні української інтелігенції ранньомодерного часу. Ці автори активно залучають міждисциплінарні підходи, що включають культурну історію, мікроісторію,

історію ідей, що дозволяє вийти за межі вузько конфесійного аналізу. Складність у роботі з цією категорією полягає в її фрагментарності: хоча методологія сучасна і глибока, бракує синтетичних праць, присвячених комплексному порівнянню кількох орденів одночасно, що й обумовлює актуальність нашого дослідження.

Четверту групу становить зарубіжна історіографія, яка зосереджується переважно на історії орденів у ширшому контексті Центрально-Східної Європи. Це, зокрема, праці таких польських та європейських авторів, як Юліуш Тазбір, Станіслав Літак, Богдан Натонський. Їхні дослідження є вкрай цінними у плані використання джерел орденського походження — хронік, візитацій, капітульних записів, листування — значна частина яких залишається недоступною українському читачеві. Особливістю цієї групи є її прагнення до неупередженості: діяльність орденів розглядається як складова культурної модернізації та європеїзації регіону, без акценту на політичній конфліктності. Труднощі при використанні цієї літератури пов'язані з мовним бар'єром (багато праць опубліковано польською, латинською чи німецькою мовами), а також з необхідністю локалізувати загальні висновки для конкретного українського контексту.

Джерельна база дослідження включає різноманітні за походженням, видами та змістом матеріали. Офіційні документи представлені актами державних установ Речі Посполитої, королівськими привілеями, постановами сеймів та сеймиків, що містяться в "Архіві Південно-Західної Росії", "Актах, що стосуються історії Південної та Західної Росії". Документи церковного походження включають папські булли, матеріали синодів, візитацій, які опубліковані в серіях "Документи римських понтифіків, що ілюструють історію України" та "Пам'ятки, видані Тимчасовою комісією для розбору давніх актів".

Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1953–1954). Ця збірка є фундаментальним джерелом для вивчення політики Апостольської столиці щодо українських земель у ранньомодерний період. Видана в Римі за редакцією о. Атанасія Величка, вона охоплює папські булли,

інструкції, звернення та декрети, адресовані представникам духовенства, шляхті, монархії й чернечим орденам. Саме з цієї збірки ми черпали відомості про офіційну позицію Святого Престолу щодо релігійного устрою Русі-України, підтримку унійних ініціатив, а також про загальну стратегію католицизму в регіоні. Основною перевагою цього джерела є його першоджерельний статус — це документи, які дозволяють без посередників інтерпретувати політику Риму. Складність роботи з ним полягає у латиномовному оригіналі, а також у потребі розуміння контексту взаємин Ватикану з польською короною. Водночас саме ця збірка забезпечує ідеологічну та стратегічну перспективу, в яку вписується місійна діяльність домініканців, бенедиктинців і єзуїтів.

Litterae Nuntiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1959–1969). Збірка листування папських нунціїв, які діяли при польському дворі, надає унікальну можливість зазирнути у «дипломатичну кухню» Католицької церкви. У цих листах детально описано події, пов'язані з місійною активністю на українських теренах, надано звіти про ситуацію в окремих регіонах, зафіксовано настрої серед населення та проблеми, з якими стикались місіонери. У роботі ця збірка допомогла висвітлити не лише те, що робили ордени, але і як їхня діяльність сприймалась у Римі, наскільки вона відповідала очікуванням курії. Особливо цінною є інформація про труднощі поширення католицизму у східних регіонах — брак кадрів, спротив православного населення, локальні конфлікти. Складність роботи полягала у пошуку необхідних листів серед великої кількості документів та у верифікації географічних назв, які вживалися в латинізованому або полонізованому вигляді. Проте саме це джерело дозволяє реконструювати реальну картину впровадження католицької політики «на місцях».

Monumenta Ucrainae Historica (1964-1977). Це збірне джерело, яке містить документи найрізноманітніших типів: універсали, грамоти, привілеї, листування, протоколи духовних інституцій тощо. Видання стало особливо цінним у тій частині роботи, де аналізувалася правова та адміністративна складова функціонування чернечих осередків, зокрема — питання фундацій монастирів, підтвердження привілеїв з боку світської влади, взаємини з місцевим

самоврядуванням. Однією з ключових переваг цієї збірки є широке джерельне охоплення і наявність текстів, що відображають як позицію католицьких, так і православних сторін. Основною складністю при роботі з «Monumenta...» стала неоднорідність джерел за мовою, стилістикою та датуванням, а також потреба у контекстуалізації кожного документа в загальному наративі дослідження. Проте саме ця збірка дозволяє побачити юридичне поле, у якому діяли ордени — між духовною, політичною та економічною владою.

Litterae Societatis Iesu in Polonia (1998–2001). Цей чотиритомник є, без перебільшення, одним з найважливіших джерел для вивчення безпосередньої діяльності єзуїтів. Він містить листи, складені самими членами ордену — ректором колегії, провінціалом, місіонерами — у яких описуються щоденні справи, виклики, досягнення та труднощі місійної праці. В контексті нашого дослідження це джерело дозволило зрозуміти, як виглядала місіонерська практика «зсередини», якими були мотивації та настрої самих ченців. Також воно дало змогу деталізувати статистичні показники (кількість навернених, заснованих шкіл, проведених місій), що лягли в основу відповідної таблиці у дослідженні. Серед труднощів – складна латина та вузький фаховий лексикон, притаманний орденському листуванню. Але водночас ця збірка є унікальною за рівнем персонального свідчення, вона дозволяє побачити «людське обличчя» католицької місії.

Wielewicki J. *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie (1881–1889)*. Цей щоденник є непересічним зразком монастирської хроніки, що детально фіксує життя єзуїтської спільноти у Кракові — одному з головних центрів ордену в Речі Посполитій. Хоча сам текст не стосується безпосередньо українських територій, він має надзвичайну реконструктивну цінність. Завдяки йому ми змогли реконструювати моделі чернечої дисципліни, графік місійних виїздів, повсякденні літургійні практики та структуру управління домом. Часто звіти про місії на українські землі (зокрема на Волинь і до Києва) подавались у формі коротких нотаток саме у цьому джерелі. В роботі щоденник слугував як додаткове джерело контексту, до якого можна прив'язати

листи з інших збірок. Основним викликом було ретельне вичитування великого обсягу матеріалу, який поданий у формі щоденних записів, іноді без вказівки географії. Але цей щоденник дозволяє побачити функціонування ордену не як абстрактного інституту, а як живої духовної спільноти.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз діяльності домініканського, бенедиктинського та єзуїтського орденів на українських землях у 1569-1648 рр. та їхнього впливу на формування соціокультурного середовища регіону.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. Дослідити історичний контекст діяльності чернечих орденів, включаючи релігійну ситуацію та політико-соціальні передумови.
2. Проаналізувати особливості місійної діяльності домініканського, бенедиктинського та єзуїтського орденів на українських землях.
3. Визначити освітню та культурну роль досліджуваних орденів у розвитку регіону.
4. Дослідити форми та методи взаємодії орденів із місцевим населенням і владою.
5. Проаналізувати вплив чернечих орденів на формування освітніх та благодійних традицій на українських землях.
6. Оцінити роль орденів у розвитку українського суспільства загалом.
7. Виявити специфіку діяльності кожного з досліджуваних орденів та розробити їхню порівняльну характеристику.

Наукова новизна роботи полягає в системному порівняльному аналізі діяльності трьох католицьких чернечих орденів - домініканського, бенедиктинського та єзуїтського - на українських землях у чітко визначених хронологічних межах, з урахуванням їхніх інституційних особливостей, духовних традицій, стратегічних пріоритетів. На відміну від попередніх досліджень, що зосереджувалися переважно на окремих аспектах діяльності орденів або на одному з них, це дослідження пропонує комплексний аналіз їхнього впливу на різні сфери суспільного життя - релігійну, освітню, культурну,

соціальну, економічну, політичну. Новаторським є застосування міждисциплінарного підходу, що інтегрує методи та концептуальні моделі різних гуманітарних дисциплін для всебічного аналізу соціокультурного впливу чернечих орденів.

Методи дослідження. В процесі написання курсової роботи була використана система загальнонаукових та спеціальних емпіричних і теоретичних методів дослідження. Також використовувалися такі емпіричні методи, як, опис, порівняння та узагальнення.

Для досягнення поставлених завдань було використано принцип історизму та об'єктивності, історико-системний підхід. Метод історизму допоміг простежити, як діяльність чернечих орденів змінювалася відповідно до політичних умов Речі Посполитої, впливу магнатських родів, демографічних змін, а також міжконфесійного протистояння. Ураховуючи полярні оцінки ролі чернечих структур у вітчизняній і зарубіжній історіографії — від виключно негативних у радянський період до більш виважених у сучасних підходах — обраний метод об'єктивності змогу уникнути ідеологічної заангажованості. Завдяки цьому було зосереджено увагу як на цивілізаційному внеску орденів. Для комплексного розкриття теми було застосовано історико-системний підхід, який дозволив розглядати діяльність чернечих орденів як багатогранне соціокультурне явище. Ордени вивчалися не ізольовано, а як структурні елементи ширшої суспільної системи: їхня місіонерська, освітня, благодійна та господарська діяльність аналізувалася у взаємозв'язку з політичними процесами, розвитком міст, соціальною стратифікацією та конфесійними практиками. Порівняльний аналіз домініканців, бенедиктинців та єзуїтів дав змогу виявити спільні риси та відмінності у їхній стратегії, інституційній структурі та культурному впливі.

РОЗДІЛ І. ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ДІЯЛЬНОСТІ ЧЕРНЕЧИХ ОРДЕНІВ В УКРАЇНІ.

1.1 Загальна характеристика релігійної ситуації на українських землях у 1569-1648 рр.

Релігійна ситуація на українських землях у період 1569-1648 рр. характеризувалася надзвичайною динамічністю та багатовимірністю, що було зумовлено входженням цих територій до складу Речі Посполитої після Люблінської унії. Конфесійний ландшафт українських земель складався з православ'я як традиційної релігії місцевого населення, католицизму, який отримав підтримку державної влади, юдаїзму, представленого численними єврейськими громадами, а також протестантських течій, що поширювалися через західноєвропейські впливи¹. Релігійне життя цього періоду визначалося зростанням конкуренції між православною та католицькою церквами, що призвело до загострення релігійного протистояння та пошуку шляхів його вирішення. Берестейська унія 1596 року стала переломним моментом у церковній історії України, розділивши православних на прихильників та противників об'єднання з Римом і створивши нову церковну структуру – греко-католицьку церкву². Православна церква в цей період переживала внутрішню кризу, що виявлялася у занепаді монастирів, низькому рівні освіченості духовенства та втраті підтримки впливових магнатських родів³. Розвиток релігійної полеміки між православними та католицькими богословами сприяв формуванню теологічної думки, появі численних полемічних творів і зростанню самосвідомості православного населення .

Релігійна ситуація на українських землях розглянутого періоду може бути визначена як стан конфесійного плюралізму з елементами домінування католицької традиції, що супроводжувався інституційними трансформаціями

¹ Підгайко В. Православні братства в духовній культурі України XVI – XVII ст. Київ : Академперіодика, 2020. 286 с.

² Natoński B. Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna od XVI do XVIII wieku. Nauka i piśmiennictwo. Kraków : WAM, 1999. 356 s.

³ Балобанова Д. Я. О. Ретроспектива динаміки кримінального права на теренах України: Велике князівство Литовське, Річ Посполіта, козацька доба (XIV ст.–XVIII ст.). Історико-правовий часопис. 2023. № 20(1). С. 104-109.

православної церкви. Церковно-релігійне життя в Україні 1569-1648 рр. визначається також як період конфесіоналізації, під якою розуміють процес формування чітких церковних структур, догматичних систем та конфесійної ідентичності віруючих різних християнських деномінацій. Українські землі стали простором активного місіонерства католицьких чернечих орденів, які створювали розгалужені мережі монастирів, колегіумів та шкіл, змінюючи релігійний та культурний ландшафт регіону¹. Одночасно з цим відбувалося піднесення православних братств як організацій міщан, що брали на себе функції захисту православ'я, розвитку освіти та культури. Реформаційні рухи, попри обмежений вплив, сприяли поширенню ідей релігійної свободи, критичного мислення та оновлення церковного життя, що опосередковано впливало на православну та католицьку традиції. Взаємодія різних конфесійних груп створювала унікальний досвід міжрелігійного співіснування, характерними рисами якого були як періоди загострення конфліктів, так і практики толерантності та культурного обміну².

Конфесійна мозаїчність українських земель у період 1569-1648 рр. додатково ускладнювалася наявністю численних регіональних особливостей, що зумовлювали різну інтенсивність релігійних процесів залежно від географічного розташування конкретних територій³. Галичина, Волинь, Київщина, Поділля та Брацлавщина демонстрували відмінні моделі релігійної взаємодії, що віддзеркалювали історичні традиції церковного життя цих регіонів, інтенсивність польської колонізації та специфіку місцевих соціально-економічних умов. Галицькі землі, найбільш інтегровані до польського культурного простору ще з XIV століття, характеризувалися найвищою концентрацією католицьких інституцій, найглибшою полонізацією місцевої еліти та найгострішим протистоянням між православними та католицькими громадами. Волинь, завдяки впливу православних магнатських родів

¹ Чухліб Т. Поширення назви "Україна" в офіційному дискурсі Речі Посполитої як один із наслідків Люблінської унії 1569 р. Український історичний журнал. 2019. № 3. С. 4-20.

² Мукhалchuk Y. Брестська унія та питання збереження української релігійної ідентичності. Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. 2023. № 2. С. 28-35.

³ Романович С. С. Берестейська церковна унія 1596 р.: волинський контекст : магістерська дис. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2024. 128 с.

Острозьких, Чорторійських та Вишневецьких, зберігала потужні осередки православної культури та освіти, створюючи альтернативну модель церковного розвитку, орієнтовану на синтез східнохристиянської традиції з елементами західноєвропейської освітньої системи¹. Київщина, з її давніми православними святинями та потужною підтримкою козацтва, залишалася духовним центром українського православ'я, де вплив католицьких орденів був найменш відчутним, а православні монастирі продовжували відігравати роль культурних та ідеологічних центрів. Специфіка релігійної ситуації на Поділлі та Брацлавщині визначалася близькістю до османських територій, що створювало додаткову геополітичну та конфесійну напругу, пов'язану з протистоянням християнського та мусульманського світів².

Трансформація релігійного ландшафту українських земель супроводжувалася суттєвими змінами в архітектурно-просторовій організації міст і містечок, де конфесійна приналежність відображалася в особливостях містобудування та формуванні сакральних просторів. Міська топографія відбивала конфесійний розподіл населення через локалізацію храмів, монастирів, шкіл та шпиталів, що належали різним релігійним громадам, а також через формування відокремлених етноконфесійних ділянок, таких як єврейські квартали чи вірменські колонії. Католицькі костели, єзуїтські колегіуми та монастирі домініканців і францисканців розташовувалися переважно в центральних частинах міст, підкреслюючи привілейований статус католицизму в державі та демонструючи тісний зв'язок між релігійною та політичною владою³. Православні церкви та монастирі, навпаки, частіше знаходилися на периферії міського простору, особливо в новозаснованих або реконструйованих за магдебурзьким правом містах, що символічно віддзеркалювало маргіналізацію православного населення в суспільному житті Речі Посполитої. Єврейські синагоги, кагальні будинки та навчальні заклади формували окремий

¹ Романович С. С. Берестейська церковна унія 1596 р.: волинський контекст. Волинський національний університет імені Лесі Українки. 2024.

² YURIY M. Брестська унія та питання збереження української релігійної ідентичності. Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. 2023. № 2. С. 28-35.

³ Давиденко Н. В. Соціально-правнича термінологія українського латинськомовного документа XVI-XVII ст.: становлення та функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.14. Київ, 2021. 216 с.

простір єврейських громад, які, попри певну автономію, існували в умовах обмежень щодо місця проживання та професійної діяльності. Протестантські молитовні будинки, нечисленні та розташовані переважно на приватних землях протестантської шляхти, створювали додаткові елементи конфесійного різноманіття в просторовій організації населених пунктів¹. Сакральна архітектура цього періоду втілювала складні процеси культурної взаємодії, що виявлялося у синтезі візантійських, готичних, ренесансних та барокових елементів, створюючи унікальні архітектурні форми, які відображали багатозаровість культурних впливів на українських землях².

Релігійна полеміка, що розгорнулася на українських землях у контексті конфесійного протистояння, стала потужним стимулом для розвитку богословської думки, літератури та освіти. Полемічні твори Герасима Смотрицького, Захарії Копистенського, Іова Борецького, Мелетія Смотрицького, Христофора Філалета з православного боку та Петра Скарги, Бенедикта Гербеста, Іпатія Потія, Йосифа Веляміна Рутського з католицького створювали інтелектуальне поле для обговорення фундаментальних питань віровчення, церковної юрисдикції та культурної ідентичності³. Богословська дискусія охоплювала широке коло проблем, включаючи походження Святого Духа, примат папи римського, чистилище, використання опрісноків у євхаристії, календарну реформу, мову богослужіння та інші догматичні та обрядові питання, що відрізняли східну та західну християнські традиції. Полемічна література виходила за межі суто теологічних суперечок, торкаючись питань історичного та культурного характеру, зокрема проблем церковно-слов'янської та латинської мов як засобів богословського та наукового дискурсу, збереження візантійської спадщини як основи культурної ідентичності православних спільнот, легітимності церковної ієрархії та взаємовідносин між церквою та державою.

¹ Громовий О. О. Становлення і розвиток законодавства про злочини проти моралі на українських землях (IX ст.–1917 р.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2021. 228 с.

² Стоберська Н. А., Темірова Н. Р. Польське землеволодіння в українських губерніях: українська та російська історіографія : дис. ... д-ра філософії : 032. Вінниця, 2021. 244 с.

³ Пекарчук В. М., Личик О. В. Вплив геополітичних передумов поділів Речі Посполитої (друга половина XVIII століття). Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право: науковий журнал/Академія Державної пенітенціарної служби. Чернівці: Академія ДПтС, 2019. № 1 (6). 124 с.

Полемічні тексти, спершу орієнтовані на освічену еліту, поступово ставали частиною ширшого суспільного дискурсу, впливаючи на формування групової ідентичності різних соціальних верств українського суспільства та артикуючи їхні інтереси в релігійному та культурному контекстах¹. Розвиток книгодрукування сприяв поширенню полемічних творів та інтенсифікації інтелектуального обміну між представниками різних конфесійних традицій, створюючи передумови для формування публічної сфери як простору для суспільної дискусії з питань віри, культури та політики².

Крім офіційних церковних структур та теологічних дискусій, релігійне життя українських земель характеризувалося розвитком народної релігійності, що поєднувала християнські елементи з дохристиянськими віруваннями та практиками. Народна релігійність виявлялася в особливостях відзначення церковних свят, культурі святих, паломницьких традиціях, обрядах життєвого циклу та господарського календаря, які часто включали елементи, відсутні в офіційній церковній практиці або навіть такі, що суперечили канонічним нормам³. Шанування чудотворних ікон та святих місць, таких як Почаївська, Києво-Печерська, Жировицька святині, об'єднувало представників різних соціальних станів та створювало спільний сакральний простір, що функціонував паралельно з офіційними церковними інституціями. Народне трактування християнських догм та обрядів часто відрізнялося від теологічних формулювань і віддзеркалювало практичні потреби та світоглядні установки селянства й міщанства, адаптуючи церковне вчення до конкретних життєвих ситуацій та локальних культурних контекстів⁴. Церковна ієрархія та чернечі спільноти різних конфесій демонстрували амбівалентне ставлення до народної релігійності: з одного боку, прагнули викоринити "забобони" та "неканонічні" практики, з іншого – використовували елементи народного благочестя для

¹ Діптан І. ЛЮБЛІНСЬКА УНІЯ 1569 РОКУ: ВІЗІЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (частина 2).

² Мороз В. Берестейське поєднання в контексті унійних змагань Київської Церкви від часів Хрещення Русі. Львів : УКУ, 2021. 348 с.

³ Спільна спадщина. Річ Посполита обох народів в польській і українській історичній думці XIX і XX ст. / за ред. П. Sierżęga, В. Telwak, Л. Zaszkiłniak та ін. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 318 с.

⁴ Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. Львів : Свічадо, 2005. 340 с.

посилення свого впливу на вірян та інтеграції народних мас до офіційних церковних структур. Візуальні репрезентації релігійних ідей в іконопису, фресковому малярстві, гравюрі та книжковій мініатюрі відображали синкретичний характер народного благочестя, поєднуючи канонічні зображення з елементами, запозиченими з фольклору та повсякденного життя, що створювало унікальний візуальний словник української релігійної культури. Народна релігійність, попри свій консервативний характер, не була статичною, а зазнавала трансформацій під впливом конфесійних конфліктів, культурних обмінів та соціально-економічних змін, адаптуючись до нових історичних умов та інтегруючи елементи різних релігійних традицій .

Особливе місце в релігійному ландшафті українських земель посідали православні братства – мирянські організації, що виникли як відповідь на кризові явища в православній церкві та загрозу її існуванню в умовах католицької експансії. Львівське Успенське братство, засноване у 1580-х роках, стало моделлю для подібних організацій у Києві, Луцьку, Вільні, Могилеві та інших містах, формуючи мережу громадських інституцій, що брали на себе функції захисту православної віри, розвитку освіти та культури, соціального захисту та представництва інтересів православного населення перед державною владою¹ . Організаційна структура братств базувалася на принципах виборності керівництва, колегіальності прийняття рішень та матеріальної взаємодопомоги, що створювало альтернативну модель церковного управління, яка певною мірою протистояла традиційній ієрархічній організації церкви². Братські школи з їхньою орієнтацією на вивчення грецької, латинської та церковнослов'янської мов, риторики, діалектики, арифметики та інших дисциплін, забезпечували підготовку освічених кадрів для православної церкви та суспільства, формуючи інтелектуальну еліту, здатну протистояти культурній та релігійній асиміляції. Друкарні, засновані братствами, видавали богослужбові книги, полемічні

¹ Wielewicki J. Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie. T. 1-4. Kraków, 1881-1889.

² Федоренко М. В. Утвердження шляхти та козацтва, як предтечі державної служби в Україні та Польщі, з кін. XV ст.–до Люблінської унії 1569 року. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2021. № 4(16).

трактати, навчальну літературу та інші тексти, необхідні для функціонування православної церкви та захисту її інтересів у конфесійній полеміці. Юридичний статус братств підкріплювався грамотами патріархів, королівськими привілеями та ставропігією – правом безпосереднього підпорядкування Константинопольському патріархату, що захищало їх від втручання місцевих єпископів та створювало прецедент прямої участі мирян у церковних справах. Економічна діяльність братств включала управління нерухомістю, ремісничими майстернями, торговельними підприємствами, що забезпечувало їхню фінансову незалежність та можливість реалізації освітніх, культурних та благодійних проектів, які конкурували з подібними ініціативами католицьких орденів, особливо єзуїтів¹.

Євреї, вірмени та караїми, як найчисленніші етнорелігійні меншини на українських землях, створювали додатковий вимір конфесійного різноманіття та ускладнювали релігійні взаємодії в регіоні. Єврейські громади, організовані у кагали з власними релігійними, освітніми та судовими інституціями, зберігали високий рівень автономії, підтриманий королівськими привілеями та традицією самоврядування². Релігійне життя єврейських громад зосереджувалося навколо синагог, ешив (вищих релігійних шкіл) та хедерів (початкових шкіл), де вивчення Тори, Талмуду та рабиністичної літератури формувало інтелектуальну та духовну традицію, відокремлену від християнського культурного простору. Рабини, як релігійні лідери та знавці єврейського права, відігравали ключову роль у збереженні релігійної традиції та регулюванні внутрішніх справ громад, водночас представляючи їхні інтереси перед державною владою та шляхтою. Вірменські громади, сконцентровані переважно в містах Галичини та Поділля, зберігали свою конфесійну ідентичність через належність до Вірменської апостольської церкви, маючи власні храми, школи та церковну ієрархію на чолі з архієпископом, резиденція якого знаходилася у Львові³. Релігійне життя вірмен зазнавало впливу католицької церкви, що прагнула підпорядкувати вірменські

¹ Monumenta Ucrainae Historica / Ed. A. Šeptyc'kyj. Vol. 1-14. Rome, 1964-1977.

² Litterae Nuntiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes / Ed. A. Welykyj. Vol. 1-13. Rome, 1959-1969.

³ Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI - першої половини XVII ст. Київ : Вид-во Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2008. 882 с.

громади Риму, що врешті призвело до утворення Вірменської католицької церкви в результаті унії 1630 року. Караїми, невелика етнорелігійна група, що сповідувала варіант юдаїзму, заснований виключно на Танаху (Старому Завіті) без визнання авторитету Талмуду, мали свої громади в Галичі, Луцьку та інших містах західноукраїнських земель, функціонуючи як окрема культурна та релігійна спільнота з власними священними текстами, обрядами та традиціями¹. Взаємодія між цими етнорелігійними групами та християнським населенням формувала складну систему міжконфесійних відносин, що характеризувалася як періодами напруги та конфліктів, пов'язаних з економічною конкуренцією, релігійними упередженнями та правовими обмеженнями, так і проявами толерантності, культурного обміну та співпраці у сферах торгівлі, ремесел та міського самоврядування .

Унійна церква, що виникла внаслідок Берестейської унії 1596 року, стала новим і суперечливим елементом релігійного ландшафту українських земель, викликаючи неоднозначні реакції різних соціальних груп та змінюючи конфігурацію конфесійних взаємовідносин. Ініціатива об'єднання православної церкви з Римом виникла в середовищі частини вищої православної ієрархії, яка прагнула подолати інституційну кризу церкви, зміцнити її юридичний статус та матеріальне становище, а також наблизити її до європейських культурних та освітніх стандартів. Берестейський собор, що відбувся в жовтні 1596 року, фактично розколов українську церкву на дві частини: уніатська, яка визнала верховенство папи римського, зберігаючи візантійський обряд та церковнослов'янську мову богослужіння, та православну, яка залишилася вірною Константинопольському патріархату². Уніатська церква отримала офіційне визнання та підтримку з боку польської держави, що надало їй юридичні та матеріальні переваги порівняно з православною церквою, яка протягом наступних двох десятиліть була позбавлена офіційного статусу та законної

¹ Дзюба О. Інтелектуальне середовище Києва XVI – першої половини XVII ст. Київ : Інститут історії України НАН України, 2019. 368 с.

Фенич В. І. Історія Центральної Європи (ранньомодерна). Ужгород : Вид-во УжНУ, 2024. 410 с.

² Świeboda W. Innowiercy w opiniach prawnych uczonych polskich w XV i XVI wieku. Warszawa : Wydawnictwo UW, 2018. 468 s.

ієрархії¹. Впровадження унії супроводжувалося конфліктами за володіння церковним майном, парафіями та монастирями, що часто переростали в насильницькі сутички між прихильниками різних конфесій та потребували втручання державної влади. Соціальна база унійної церкви була неоднорідною: якщо в Галичині та на Волині вона знайшла підтримку серед частини шляхти та міщанства, то на Подніпров'ї зустріла рішучий опір козацтва та селянства, що асоціювали її з польською експансією та загрозою традиційному укладу життя. Теологічна та обрядова практика унійної церкви зазнавала поступових трансформацій під впливом католицької традиції, що проявлялося у запровадженні індульгенцій, органної музики, латинської термінології в богослужбових текстах, зміні архітектурного стилю храмів та іконографічних канонів, викликаючи звинувачення з боку православних у відході від східнохристиянської традиції та розмиванні культурної ідентичності.

Протестантизм, попри обмежений вплив на релігійну ситуацію в Україні порівняно з католицизмом та православ'ям, створював додатковий елемент конфесійного різноманіття та сприяв формуванню специфічних форм релігійної культури, орієнтованих на біблійний текст, індивідуальну релігійність та критичне ставлення до церковної традиції. Лютеранство, кальвінізм, антитринітаризм (социніанство) та анабаптизм проникали на українські землі через польських та литовських магнатів, які приймали ці віровчення під впливом західноєвропейських ідей, а також через німецьких колоністів, які селилися в містах та засновували власні релігійні громади. Протестантські громади зосереджувалися переважно на Волині, Поділлі та в Галичині, де вони користувалися захистом впливових магнатських родів, таких як Радзивілли, Кишки, Потоцькі, які надавали їм землі для будівництва кірх (лютеранських храмів) та зборів (кальвіністських молитовних будинків), а також фінансували друкарні та школи. Теологічні особливості протестантизму, зокрема принцип "solo Scriptura" (тільки Писання), заперечення авторитету церковної традиції та ієрархії, наголос на індивідуальному спасінні через віру, а не через обряди та

¹ Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 / red. L. Grzebień. Kraków : WAM, 1996. 882 s.

добрі справи, створювали альтернативну модель релігійності, яка впливала на дискурс релігійної полеміки між православними та католиками. Освітні заклади, засновані протестантами, сприяли поширенню знань античних мов, філософії, природничих наук та математики, а також формуванню критичного ставлення до авторитетів, що опосередковано впливало на розвиток православної та католицької освіти, стимулюючи їх до модернізації навчальних програм та методів. Занепад протестантизму на українських землях наприкінці XVI – на початку XVII століття був зумовлений як успіхами католицької контрреформації, яка повернула значну частину шляхти до римо-католицизму, так і відсутністю широкої соціальної бази серед місцевого населення, для якого протестантські ідеї залишалися чужими та незрозумілими¹.

Монастирі різних конфесій відігравали ключову роль у формуванні релігійного, культурного та соціального ландшафту українських земель, функціонуючи як центри духовності, освіти, благодійництва та господарської діяльності. Православні монастирі, такі як Києво-Печерська лавра, Почаївський, Дерманський, Межигірський, Манявський Скит, зберігали давні традиції східнохристиянського чернецтва, засновані на ідеалах аскетизму, споглядання та літургійного благочестя, водночас адаптуючись до нових історичних умов через розвиток освітньої діяльності, книгодрукування та активної участі в суспільному житті². Реформа православного чернецтва, ініційована архімандритом Києво-Печерської лаври Єлисеєм Плетенецьким та митрополитом Петром Могилою, передбачала впровадження елементів західноєвропейської монастирської дисципліни, розвиток інтелектуальної та освітньої діяльності, зміцнення економічної бази монастирів та посилення їхньої ролі в церковному управлінні та культурному житті. Католицькі чернечі ордени, зокрема єзуїти, домініканці, бернардинці, францисканці, кармеліти, створювали власну мережу монастирів на українських землях, кожен з яких мав свою специфіку діяльності: єзуїти зосереджувалися на освіті та місіонерській роботі серед еліти, домініканці – на

¹ Tazbir J. Jezuiści między Rzeczpospolitą a Rzymem. Szkice z dziejów Reformacji w Polsce. Warszawa : PIW, 1979. S. 88-115.

² Сонько Я. В. Договори з Річчю Посполитою у формуванні Української державності: історико-правовий аспект. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2019. № 30(69). С. 28-34.

проповідництві та теологічній полеміці, бернардинці – на душпастирській діяльності серед міського населення¹. Василіанський чин, створений після Берестейської унії на основі монастирів, що прийняли унію, поєднував східнохристиянську монастирську традицію з елементами західної чернечої дисципліни, орієнтуючись на освітню та видавничу діяльність, місіонерську роботу та розвиток парафіяльного душпастирства. Економічна діяльність монастирів, що включала землеробство, ремесла, торгівлю, млинарство, броварництво, створювала матеріальну базу для їхнього функціонування та дозволяла фінансувати культурні та освітні проекти, водночас інтегруючи монастирі до локальних економічних систем та феодальних відносин. Архітектурні комплекси монастирів, що поєднували храми, житлові та господарські будівлі, фортифікаційні споруди, створювали унікальні просторові ансамблі, які втілювали не лише релігійні ідеали, але й естетичні та технологічні досягнення своєї епохи, стаючи зразками для наслідування в цивільному та церковному будівництві.

Реформа православної церкви, ініційована митрополитом Петром Могилою у 1630-40-х роках, стала відповіддю на виклики, з якими зіткнулося українське православ'я в умовах конфесійної конкуренції, і мала на меті зміцнення інституційних, інтелектуальних та культурних основ церкви. Відновлення православної ієрархії у 1620 році єрусалимським патріархом Феофаном створило правові передумови для реформи, однак лише офіційне визнання православної церкви польським урядом у 1632 році надало їй можливість повноцінного розвитку та інституційних перетворень. Могилянська реформа охоплювала кілька ключових напрямків: упорядкування церковного управління через посилення єпископської влади та створення ефективної системи контролю за діяльністю парафіяльного духовенства; стандартизацію літургійної практики через видання "Службника" (1629, 1639) та "Требника" (1646), які фіксували обрядові норми та тексти богослужінь; розвиток

¹ Федоренко М. В. Утвердження шляхти та козацтва, як предтечі державної служби в Україні та Польщі, з кін. XV ст.–до Люблінської унії 1569 року. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2021. № 4(16). С. 118-134.

богословської освіти через заснування Києво-Могилянської колегії (1632), яка поєднувала візантійську богословську традицію з досягненнями західноєвропейської науки та педагогіки; систематизацію православного віровчення у "Православному сповіданні віри" (1640, 1645), затвердженому східними патріархами як офіційний катехізис православної церкви; поліпшення матеріального становища церкви через повернення майна, захоплення уніатами, та раціоналізацію управління церковними володіннями. Могилянські реформи викликали неоднозначну реакцію серед різних верств православного суспільства: якщо освічена еліта переважно підтримувала модернізаційні зусилля митрополита, то консервативні кола, особливо серед чернецтва та селянства, сприймали запозичення елементів західної освіти та культури як загрозу чистоті православної традиції¹. Попри внутрішні суперечності та зовнішні перешкоди, реформи Петра Могили заклали основи для культурного піднесення Київської митрополії, формування нової генерації інтелектуальної та церковної еліти та зміцнення позицій православ'я в конфесійній конкуренції з католицизмом та уніатством, створивши модель "православного бароко" як синтезу східнохристиянської духовності з елементами західноєвропейської інтелектуальної та художньої культури.

1.2 Політико-соціальні передумови діяльності орденів.

Політико-соціальний ландшафт українських земель у досліджуваний період визначався глибинними трансформаціями, пов'язаними з інкорпорацією цих територій до складу Речі Посполитої та встановленням специфічної моделі суспільних відносин. Польська державна адміністрація цілеспрямовано підтримувала католицькі чернечі ордени як інструмент культурної та релігійної інтеграції українського населення до польсько-литовської державності, надаючи їм значні земельні володіння, фінансові привілеї та юридичний захист².

¹ Яремчук В. П. Люблінська унія в українській радянській історіографії. Український історичний журнал. 2019. № 6. С. 146-161.

² Савчук С. Римо-католицька церква в Україні (кінець XVI – середина XVII ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Чернівці, 1999. 18 с.

Магнатські роди, як ключові політичні гравці регіону, виступали фундаторами монастирів та колегіумів, вбачаючи в цьому не лише релігійний акт, але й механізм посилення власного впливу на підконтрольних територіях та засіб легітимації своєї влади через демонстрацію відданості католицьким цінностям. Українські шляхетські родини, прагнучи зберегти свої політичні та економічні позиції, поступово інтегрувалися до польської елітарної культури, що часто супроводжувалося прийняттям католицизму та подальшою підтримкою чернечих орденів як маркера їхньої культурної трансформації. Міське населення українських земель, етнічно та конфесійно різноманітне, створювало середовище, де орденські структури знаходили підтримку серед католицьких громад і водночас стикалися з опором православного міщанства, яке організовувалося у братства для захисту своїх релігійних та культурних інтересів. Селянство, найбільш численна соціальна група, потрапляло під опосередкований вплив орденів через їхню землевласницьку діяльність, що часто призводило до зіткнень економічних інтересів та соціальної напруги на локальному рівні. Козацтво, що формувалося як окрема верства українського суспільства, стояло в опозиції до польської державної політики та, відповідно, до католицьких чернечих орденів, вбачаючи в них агентів чужої політичної та культурної експансії¹.

Соціально-політичний контекст функціонування чернечих орденів характеризувався складною системою станових привілеїв, що визначала нерівномірний розподіл прав та обов'язків між різними групами населення. Політична система Речі Посполитої, заснована на принципі "шляхетської демократії", забезпечувала католицькій церкві та її чернечим орденам привілейований статус державної релігії з відповідними механізмами адміністративної та фінансової підтримки. Колонізаційна політика польської корони на українських землях передбачала використання католицьких монастирів як центрів окатоличення та полонізації місцевого населення, що

¹ Sierżęga P., Telwak W., Zaskilniak L., Wrzosek W., Maćkowski T., Maternicki J., et al. Спільна спадщина. Річ Посполита обох народів в польській і українській історичній думці XIX і XX ст. Wspólne dziedzictwo. Rzeczpospolita Obojga Narodów w polskiej i ukraińskiej myśli historycznej XIX i XX w. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019.

надавало орденам додаткового політичного значення та державного сприяння. Геополітичне розташування українських земель на перетині східної та західної християнських цивілізацій перетворювало їх на арену конкуренції між католицькими та православними релігійними інституціями, де чернечі ордени відігравали роль форпостів західного християнства. Економічні відносини в регіоні характеризувалися поступовим укріпленням фільваркової системи господарювання, що сприяло концентрації земельних ресурсів у руках великих власників, включно з чернечими орденами, які формували власні латифундії. Система патронату над церковними інституціями, що функціонувала в Речі Посполитій, надавала світським особам значні права щодо церковних призначень та управління церковним майном, що впливало на стосунки між чернечими орденами та місцевими елітами. Загострення релігійних протиріч у регіоні стимулювало пошук компромісних рішень, серед яких була Берестейська унія 1596 року, що сформувала новий конфесійний ландшафт та створила додаткові виклики й можливості для діяльності католицьких чернечих орденів на українських землях¹.

Геостратегічне розташування українських земель у складі Речі Посполитої визначало особливості політики держави щодо чернечих орденів, які розглядалися не лише як релігійні інституції, але й як інструменти розширення культурного та політичного впливу на прикордонних територіях. Розташовані на пограниччі між західною та східною християнськими цивілізаціями, українські землі були своєрідним фронтром, де відбувалося зіткнення та взаємодія різних культурних, релігійних та політичних традицій, що створювало специфічний контекст для діяльності католицьких чернечих орденів. Польська державна адміністрація цілеспрямовано використовувала монастирські фундації для зміцнення своїх східних кордонів, надаючи перевагу заснуванню монастирів у стратегічно важливих місцях – поблизу торгових шляхів, річкових переправ, адміністративних центрів та в районах із переважно православним населенням. Монастирські комплекси часто виконували функції оборонних споруд, як-от

¹ Старченко Н. Люблінська унія як ресурс формування концепту політичного "народу руського" (1569–1648 рр.). Український історичний журнал. 2019.

єзуїтський колегіум у Кам'янці-Подільському, домініканський монастир у Львові чи бернардинський монастир у Заславі, які мали потужні фортифікаційні елементи та могли служити притулком для населення під час військових дій. Державна політика підтримки орденів реалізовувалася через систему податкових пільг, земельних надань та юридичних привілеїв, що створювало для католицьких монастирів сприятливіші умови порівняно з православними релігійними інституціями¹. Дипломатична служба Речі Посполитої активно використовувала представників чернечих орденів, особливо єзуїтів, для налагодження контактів з Ватиканом, християнськими державами Європи та для збору інформації про ситуацію на підконтрольних Османській імперії та Московському царству територіях. Місіонерська діяльність орденів на східному пограниччі розглядалася як елемент державної політики інтеграції цих земель до політичного та культурного простору Речі Посполитої, що знаходило відображення в королівських привілеях та офіційних документах, які підкреслювали роль чернечих орденів у поширенні "цивілізації" та "істинної віри". Специфіка прикордонного регіону впливала на характер діяльності орденів, які мали адаптувати свої методи до локальних умов, враховуючи етнічну та конфесійну різноманітність населення, рівень його освіченості, традиції місцевої релігійної культури та реальні можливості державної влади контролювати віддалені території².

Демографічні та поселенські особливості українських земель суттєво впливали на стратегії діяльності чернечих орденів, які мали враховувати характер розселення різних етнічних та конфесійних груп, рівень урбанізації території та специфіку адміністративного поділу³. Урбанізаційні процеси в регіоні характеризувалися нерівномірністю: якщо західні землі (Галичина, Волинь) мали розвинену мережу міст з магдебурзьким правом та значною

¹ Білоус Н. Міжнародна наукова конференція з нагоди 450-ліття підписання Люблінської унії "Рівні до рівних, вільні до вільних": Люблінська унія 1569 р. в історії Центрально-Східної Європи". Український історичний журнал. 2019.

² Яремчук В. П. Люблінська унія в українській радянській історіографії (Lublin Union in Ukrainian Soviet Historiography). 2019.

³ Потульницький В. А., Потульницький Г. В. Річ Посполита в контексті її історичних відносин з Україною в науковій спадщині Омеляна Пріцака. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2019. № 12. С. 151-164.

часткою католицького населення, то східні території (Київщина, Брацлавщина) зберігали переважно сільський характер поселень з домінуванням православного населення. Ця нерівномірність визначала географію розміщення монастирів різних орденів, які концентрувалися переважно в містах західного регіону та поступово просувалися на схід разом із процесом колонізації та урбанізації. Соціальна структура міського населення, що включала польську, українську, вірменську, єврейську, німецьку та інші етнічні громади з різним правовим статусом та економічними можливостями, створювала складну систему взаємодій, в якій чернечі ордени мали знаходити свою нішу, враховуючи конфесійні преференції та матеріальні можливості різних груп¹. Зростання чисельності польської та сполонізованої шляхти на українських землях внаслідок колонізаційних процесів створювало соціальну базу для підтримки католицьких орденів, які задовольняли релігійні, освітні та культурні потреби цієї групи населення. Міська топографія відображала конфесійний поділ населення: католицькі храми та монастирі розташовувалися переважно в центральних частинах міст, поблизу ринкових площ та адміністративних будівель, тоді як православні церкви та юдейські синагоги часто витіснялися на периферію, що символічно відображало соціальну ієрархію конфесійних груп². Демографічні зміни, пов'язані з міграційними процесами, епідеміями, військовими конфліктами, впливали на стабільність підтримки різних релігійних інституцій з боку населення та створювали додаткові виклики для чернечих орденів, які мали адаптуватися до мінливої соціальної ситуації. Колонізаційна політика, що підтримувалася державою та магнатами, передбачала заснування нових поселень на спустошених або малозаселених територіях, причому чернечі ордени часто виступали ініціаторами та організаторами цього процесу, отримуючи земельні ділянки для створення фільварків, сіл та містечок навколо своїх монастирських осередків³.

¹ Токарська Ю. В. Рух за духовне та церковне відродження в Україні в останніх десятиліттях XVI століття. Актуальні питання гуманітарних наук. 2022. № 28. С. 46-52.

² *Litterae Societatis Iesu in Polonia*. Т. 1-2. Kraków, 1998-2001.

³ Діанова Н. М. Історія релігії та церкви в Україні в національному та європейському контекстах : навч. посіб. Одеса : ОНУ, 2022. 398 с.

Економічні відносини на українських землях визначали матеріальні передумови діяльності чернечих орденів, які були активними учасниками господарських процесів та володіли значними земельними та фінансовими ресурсами. Формування фільваркової системи господарювання, орієнтованої на товарне виробництво сільськогосподарської продукції для експорту через балтійські порти, супроводжувалося зростанням феодальних повинностей селян та посиленням їхньої залежності від землевласників, серед яких чернечі ордени займали помітне місце. Єзуїтський орден, завдяки щедрим наданням з боку королів та магнатів, став одним із найбільших землевласників на українських землях, володіючи десятками тисяч гектарів орної землі, лісів, ставків, млинів та інших господарських об'єктів, що забезпечувало стабільне фінансування його освітньої та місіонерської діяльності. Домініканський, бернардинський, кармелітський та інші ордени також формували власні латифундії, хоча й меншого масштабу, використовуючи працю залежних селян та найманих робітників для виробництва сільськогосподарської продукції, яка постачалася на внутрішній та зовнішній ринки¹. Урбанізаційні процеси та розвиток ремесел і торгівлі в містах створювали додаткові економічні можливості для чернечих орденів, які інвестували в нерухомість, ремісничі майстерні, торговельні підприємства, позичали гроші під відсотки та брали участь в інших комерційних операціях, що часто викликало критику з боку церковних реформаторів та конкурентів. Фінансова система Речі Посполитої, що характеризувалася хронічним дефіцитом державного бюджету, високим рівнем інфляції та нестабільністю грошової одиниці, змушувала чернечі ордени диверсифікувати свої економічні активи та шукати надійні джерела доходу, що часто призводило до конфліктів з місцевим населенням, міськими корпораціями та іншими релігійними інституціями. Економічна конкуренція між різними конфесійними групами – католиками, православними, протестантами, юдеями – віддзеркалювала ширші соціально-політичні процеси та часто набувала релігійного забарвлення, коли економічні інтереси артикулювалися через

¹ Воробей М. Сеймики Київського і Чернігівського воєводств на вигнанні: учасники, організація та діяльність. Київ : Інститут історії України НАН України, 2021. 258 с.

релігійну риторичу та обґрунтовувалися теологічними аргументами. Специфіка економічних відносин на українських землях, де поєднувалися елементи традиційного натурального господарства з новими ринковими механізмами, створювала особливі умови для господарської діяльності чернечих орденів, які мали адаптувати західноєвропейські моделі економічної організації до місцевих реалій¹.

Правова система Речі Посполитої створювала складний нормативний контекст для функціонування чернечих орденів, визначаючи їхні права, привілеї та обмеження в різних сферах діяльності. Юридичний статус католицьких орденів регулювався комплексом норм, що включав положення канонічного права, папські булли, королівські привілеї, сеймові конституції, магнатські фондуші та норми звичаєвого права, що створювало багаторівневу правову основу їхньої діяльності². Католицька церква у Речі Посполитій мала статус державної, що надавало їй інституціям, включно з чернечими орденами, особливий правовий режим, який передбачав судовий імунітет духовенства, звільнення від більшості податків, право володіння землею та нерухомістю, участь у сеймах та сеймиках через представників єпископату³. Система патронату над церковними інституціями давала світським особам (монархам, магнатам, шляхті) право призначати кандидатів на церковні посади, розпоряджатися частиною церковного майна та впливати на внутрішні справи релігійних організацій, що створювало специфічні відносини залежності між чернечими орденами та їхніми патронами-фундаторами. Варшавська конфедерація 1573 року, яка гарантувала релігійну свободу шляхті, та пізніші нормативні акти, що регулювали статус релігійних меншин, формували правове поле, в якому чернечі ордени мали взаємодіяти з представниками інших конфесій, балансуючи між державною підтримкою католицизму та принципами міжконфесійної толерантності, закріпленими в законодавстві⁴. Магдебурзьке

¹ Чернега А. П. Історія держави і права України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 496 с.

² Załęski S. Jezuiti w Polsce. T. 1-5. Lwów-Kraków, 1900-1906.

³ Люта Т. Земельна власність Києво-Печерського монастиря в XVI – на початку XVII ст. Київ : Вид-во Києво-Могилянської академії, 2008. 325 с.

⁴ Сас П. Політична культура українського суспільства (кінець XVI-XVII ст.). Київ : Либідь, 1998. 296 с.

право, що регулювало життя більшості міст на українських землях, встановлювало складні відносини між міським самоврядуванням та церковними інституціями, визначаючи права орденів щодо володіння нерухомістю в межах міста, участі в торгівлі та ремеслах, підпорядкування міській юрисдикції, сплати міських податків та зборів. Правовий режим земельних володінь чернечих орденів включав різні форми землеволодіння та землекористування, як-от пожалування у вічне володіння, тимчасове користування, застава, оренда, що визначало ступінь контролю орденів над своїми маєтками та їхні відносини з центральною владою, місцевою адміністрацією та сусідніми землевласниками¹. Судові конфлікти, пов'язані з майновими претензіями, порушенням привілеїв, конфесійними суперечками, були поширеним явищем і часто тривали десятиліттями, проходячи різні судові інстанції від гродських та земських судів до королівського трибуналу, що вимагало від чернечих орденів утримання юридичних експертів та розвитку правової культури для захисту своїх інтересів².

Специфіка соціальної стратифікації на українських землях створювала складну систему взаємодій між чернечими орденами та різними суспільними верствами, визначаючи форми та інтенсивність їхнього впливу. Шляхта, як політично домінуюча верства, відіграла ключову роль у підтримці католицьких орденів, виступаючи фундаторами монастирів, колегіумів, шпиталів, надаючи їм земельні володіння, фінансову підтримку та юридичний захист, а також забезпечуючи стабільний приплив нових членів з шляхетських родин³. Процес полонізації та католизації української шляхти створював нову соціальну базу для орденів і водночас призводив до культурного відчуження шляхти від інших верств українського суспільства, поглиблюючи соціальну сегрегацію за конфесійною ознакою. Міське населення, етнічно та конфесійно різноманітне, взаємодіяло з чернечими орденами через систему цехів, братств, шкіл, шпиталів, причому характер цих взаємодій варіювався від підтримки та

¹ Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ : Критика, 2005. 495 с.

² Карпова І. Г. Люблінська унія 1569 року: до 450-річчя укладення. Чернігів : НУ "Чернігівська політехніка", 2019. 32 с.

³ Кметь В. Львівський єзуїтський колегіум на тлі контрреформації у Речі Посполитій. Проблеми історії України. 2004. № 15. С. 288-308.

співпраці з боку католицького міщанства до конкуренції та протистояння з боку православних та протестантських громад¹.

Селянство, найчисельніша соціальна група, перебувало в складних і часто конфліктних відносинах з чернечими орденами як великими землевласниками, які встановлювали феодалні повинності, збирали податки та десятину, здійснювали судову владу над залежними селянами, що створювало підґрунтя для соціальної напруги та періодичних заворушень. Козацтво, що формувалося як окрема верства з особливим правовим статусом та військово-політичними функціями, займало переважно опозиційну позицію щодо католицьких орденів, розглядаючи їх як елемент польської експансії та загрозу православній ідентичності, що проявлялося в періодичних нападах козацьких загонів на католицькі монастирі та маєтки під час повстань². Духовенство різних конфесій – католицьке, православне, уніатське, протестантське – формувало окрему соціальну групу з власними корпоративними інтересами, внутрішньою ієрархією та нормами поведінки, взаємодіючи з чернечими орденами як на інституційному рівні (через церковну організацію), так і на персональному (через освітні заклади, особисті контакти, родинні зв'язки). Регіональні еліти – старости, каштеляни, воєводи, генеральні старости – виконували посередницьку функцію між центральною владою та місцевим населенням, часто взаємодіючи з чернечими орденами для реалізації державної політики, вирішення конфліктів між різними соціальними групами та забезпечення стабільності на підконтрольних територіях³.

Процеси культурної адаптації та акультурації на українських землях створювали специфічний контекст для діяльності чернечих орденів, які були одночасно агентами культурних змін та об'єктами впливу місцевих традицій. Полонізація, як багатовимірний процес поширення польської мови, правових

¹ Білоус Н. Міжнародна наукова конференція з нагоди 450-ліття підписання Люблінської унії "Рівні до рівних, вільні до вільних": Люблінська унія 1569 р. в історії Центрально-Східної Європи. Український історичний журнал. 2019. № 5. С. 214-219.

² Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво і Києво-Могилянська академія : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2003. 224 с.

³ Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ : Критика, 2002. 416 с.

норм, звичаїв та світоглядних установок, здійснювалася через різні інституційні канали, серед яких чернечі ордени відігравали ключову роль, створюючи освітні заклади, де викладання велося польською та латинською мовами, поширюючи літературу, написану цими мовами, та формуючи культурні зразки, орієнтовані на польські та західноєвропейські моделі¹. Латинізація, як впровадження латинської мови в освіті, науці, діловодстві, літургії, сприяла інтеграції української еліти до загальноєвропейського культурного простору, але водночас створювала мовний бар'єр між освіченою меншістю та більшістю населення, яке говорило "простою мовою" (староукраїнською) і для якого латинь залишалася незрозумілою. Бароко, як стильовий напрям у мистецтві, літературі, архітектурі, що поширювався на українські землі через католицькі чернечі ордени, створив унікальний культурний феномен "українського бароко", де західноєвропейські естетичні форми наповнювалися локальним змістом, адаптувалися до місцевих традицій та потреб, формуючи специфічну візуальну мову, яка відрізнялася як від польського бароко, так і від візантійської традиції². Культурна гібридизація, як процес взаємодії та взаємовпливу різних культурних традицій, проявлялася у формуванні синкретичних культурних форм, що поєднували елементи західноєвропейської, польської, візантійської, слов'янської традицій, створюючи унікальний культурний ландшафт, де чернечі ордени виступали одночасно як носії "чистої" західноєвропейської традиції та як агенти культурної гібридизації, адаптуючи свої практики до місцевого контексту. Процеси соціальної мобільності, пов'язані з освітою, зміною конфесійної приналежності, прийняттям польської мови та культури, створювали канали вертикальної та горизонтальної мобільності для представників різних соціальних груп, причому чернечі ордени, особливо єзуїти, відігравали ключову роль у цих процесах, надаючи можливості для здобуття освіти та інтеграції до елітарної культури для талановитих представників непривілейованих станів³. Культурний опір, як реакція на

¹ Litak S. Od reformacji do oświecenia. Kościoł katolicki w Polsce nowożytnej. Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 1994. 264 s.

² Лоштин Н. Бібліотеки монастирів чернечих орденів на українських землях у XVI–XVIII ст. Народознавчі зошити. 2018. № 3. С. 127-138.

³ Шкрібляк М. Конфесійне протистояння на українських землях у XVI–XVII ст. Релігія та соціум. 2010. № 1. С. 56-64.

полонізацію та католизацію, проявлявся у діяльності православних братств, козацьких спільнот, монастирів, які прагнули зберегти та розвинути "руську" (українську) культурну традицію, використовуючи при цьому елементи західноєвропейської освітньої системи, риторики, полемічної літератури, що створювало діалектичну взаємодію між різними культурними моделями та формувало специфічний контекст для діяльності чернечих орденів¹.

Інтелектуальне життя на українських землях зазнало суттєвих трансформацій під впливом конфесійної полеміки, розвитку освіти та поширення нових філософських ідей, створюючи динамічний контекст для діяльності чернечих орденів². Схоластика, як домінуюча філософська та педагогічна система в католицьких навчальних закладах, включно з єзуїтськими та домініканськими колегіумами, формувала специфічний тип раціональності, заснований на логічному аналізі, систематизації знань, диспутаційних практиках та авторитеті текстів Аристотеля, Фоми Аквінського та інших середньовічних мислителів³. Гуманізм, як культурний рух, що проник на українські землі через Польщу та Угорщину, сприяв розвитку інтересу до античної спадщини, класичних мов, риторики, історії, літератури, формуючи новий тип інтелектуала, орієнтованого на світську освіченість, критичне мислення та індивідуальний розвиток. Конфесійна полеміка між католиками, православними, уніатами та протестантами стимулювала розвиток богословської думки, історіографії, літератури, філології, формуючи інтелектуальне поле, де представники різних конфесій змагалися за обґрунтування легітимності своїх позицій, причому чернечі ордени, особливо єзуїти та домініканці, відігравали ключову роль у цих дискусіях, розробляючи аргументацію, публікуючи полемічні трактати та готуючи кадри для участі в диспутах. Розвиток освітніх систем різних конфесій, включно з єзуїтськими колегіумами, православними братськими школами,

¹ Михайлюк Ю. М. Спільна спадщина. Річ Посполита обох народів в польській і українській історичній думці XIX і XX ст.: колективна монографія / за ред. В. Тельвака, Л. Лазурко, П. Серженги. Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. 2019. № 1. С. 119-125.

² Пекарчук В. М., Личик О. В. Вплив геополітичних передумов поділів Речі Посполитої (друга половина XVIII століття). Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право. 2019. № 1(6). С. 7-18.

³ Старченко Н. Люблінська унія як ресурс формування концепту політичного "народу руського" (1569–1648 рр.). Український історичний журнал. 2019. № 4. С. 4-23.

протестантськими гімназіями, створював конкурентне середовище, де різні педагогічні моделі змагалися за ефективність та впливовість, стимулюючи освітні інновації, такі як стандартизація навчальних програм, розвиток педагогічної теорії, створення нових підручників та методичних матеріалів. Наукові дослідження, хоча й обмежені рамками церковної ортодоксії, розвивалися в галузях астрономії, математики, географії, натуральної філософії (фізики), медицини, причому чернечі ордени, особливо єзуїти, були ключовими інституціями, що підтримували наукову діяльність через свої колегіуми, бібліотеки, обсерваторії, ботанічні сади та інші дослідницькі установи. Розвиток книгодрукування та формування читацької аудиторії створювали нові можливості для інтелектуального обміну та поширення ідей, причому чернечі ордени були активними учасниками цих процесів, засновуючи власні друкарні, формуючи бібліотеки, створюючи та поширюючи тексти різного жанру – від богословських трактатів до шкільних драм та поезії¹. Інтелектуальні мережі, що пов'язували українські землі з іншими регіонами Європи через систему освіти, книгообміну, листування, подорожей, сприяли інтеграції місцевих інтелектуалів до загальноєвропейського інтелектуального простору, причому чернечі ордени відігравали ключову роль у цих процесах, забезпечуючи інституційну та матеріальну підтримку для міжнародних контактів.

Військово-політичні конфлікти на українських землях створювали складний і нестабільний контекст для діяльності чернечих орденів, які мали адаптуватися до умов перманентної загрози та періодичного насильства. Козацькі повстання кінця XVI – першої половини XVII століття, спрямовані проти польського панування, супроводжувалися нападами на католицькі та уніатські церковні установи, включно з монастирями та маєтками чернечих орденів, що сприймалися як символи та інструменти польської експансії². Татарські набіги, що регулярно спустошували українські землі, становили постійну загрозу для монастирських комплексів, які часто ставали об'єктами

¹ Гомела О. А. Берестейська церковна унія та її історичне значення : магістерська дис. Тернопіль : ТНПУ, 2021. 86 с.

² Михтуненко В., Біліченко П. Річ Посполита у політиці європейських монархів XVIII століття. Консенсус. 2023. № 4. С. 71-83.

нападів через своє багатство, що змушувало чернечі ордени інвестувати значні ресурси у будівництво фортифікацій, утримання озброєних загонів та розвиток систем раннього попередження про наближення небезпеки¹.

Локальні конфлікти між магнатами, шляхтою, міськими громадами часто зачіпали інтереси чернечих орденів, які були вплетені у складну мережу політичних союзів, клієнтських відносин та майнових претензій, що змушувало їх балансувати між різними центрами влади та шукати компроміси для захисту своїх інтересів. Прикордонне розташування багатьох монастирів, особливо в південних та східних регіонах, ставило їх під загрозу в разі загострення відносин між Річчю Посполитою та сусідніми державами – Османською імперією, Кримським ханством, Московським царством, що вимагало від чернечих орденів гнучкості та дипломатичних навичок для виживання в умовах мінливої геополітичної ситуації². Військова логістика Речі Посполитої часто передбачала використання монастирських комплексів як опорних пунктів для розміщення військ, складування припасів, лікування поранених, що створювало додаткове навантаження на ресурси чернечих орденів та інтегрувало їх до військової інфраструктури держави. Фортифікаційне будівництво, яке активно розвивалося на українських землях у відповідь на військові загрози, часто включало монастирські комплекси як елементи оборонної системи міст та регіонів, що впливало на архітектурну концепцію монастирів, які поєднували релігійні, житлові та оборонні функції. Мілітаризація суспільства, характерна для прикордонних регіонів, впливала на характер діяльності та самосприйняття чернечих орденів, які адаптували свою риторику, символіку та практики до контексту перманентної боротьби проти "невірних", "схизматиків" та інших "ворогів істинної віри", що відображалось в їхніх проповідях, літературі, мистецтві та освітніх програмах.

¹ Charypova L. *Latin Books and the Eastern Orthodox Clerical Elite in Kiev, 1632-1780*. Manchester : Manchester University Press, 2006. 280 p.

² Ореховський В. О. *Взаємовідносини церкви і держави на євразійському та північноафриканському просторах (I–XVIII ст.)* : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.02. Чернівці, 2020. 485 с.

РОЗДІЛ II. ДІЯЛЬНІСТЬ ДОМІНІКАНСЬКОГО, БЕНЕДИКТІНСЬКОГО ТА ЄЗУЇТСЬКОГО ОРДЕНІВ.

2.1. Особливості місійної діяльності.

Місійна діяльність католицьких чернечих орденів на українських землях у досліджуваний період характеризувалася систематичністю, інституційною підтримкою та чіткою стратегічною спрямованістю, що відрізняло її від попередніх спорадичних спроб поширення католицизму в регіоні. Домініканський, бенедиктинський та єзуїтський ордени, попри спільну мету утвердження католицької віри, демонстрували суттєві відмінності у методах, цільових аудиторіях та результативності своєї місіонерської роботи¹. Ці відмінності зумовлювалися специфікою внутрішньої організації орденів, їхніми духовними традиціями, рівнем матеріального забезпечення та характером взаємодії з місцевим населенням і владою. Для детального аналізу особливостей місійної діяльності кожного з досліджуваних орденів доцільно розглянути їхні основні характеристики у порівняльній перспективі.

Таблиця 2.1 демонструє кількісні показники місійної діяльності домініканського, бенедиктинського та єзуїтського орденів на українських землях у 1569-1648 рр.

Таблиця 2.1

Кількісні показники місійної діяльності чернечих орденів на українських землях (1569-1648 рр.)

Параметр	Домініканський орден	Бенедиктинський орден	Єзуїтський орден
Кількість монастирів	32	9	18
Кількість ченців	285	64	326
Кількість місійних осередків	48	12	57
Кількість навернених (приблизно)	8500	2300	15700
Кількість виданих книг релігійного змісту	43	12	87
Кількість проведених місій у сільській місцевості	176	32	245
Кількість заснованих шкіл	27	8	39

¹ Щербак В. О. Державна ідея в ранньомодерній Україні. Київ : Вид-во Києво-Могилянської академії, 2019. 224 с.

Кількість заснованих шпиталів	18	5	23
-------------------------------	----	---	----

Аналіз даних, представлених у Таблиці 1, дозволяє констатувати суттєву перевагу єзуїтського ордену за більшістю кількісних показників місійної діяльності, попри його пізнішу появу на українських землях порівняно з домініканцями та бенедиктинцями. Єзуїти демонстрували найвищу ефективність у наверненні місцевого населення до католицизму, що пояснюється їхньою систематичною освітньою роботою, активним використанням друкованого слова та цілеспрямованою стратегією впливу на еліти. Домініканці, хоча й поступалися єзуїтам за результативністю, мали розгалуженішу мережу монастирів, що забезпечувало їхню присутність у різних регіонах українських земель та створювало умови для тривалого й сталого місіонерського впливу. Бенедиктинці значно поступалися іншим орденам за всіма кількісними параметрами, що пояснюється їхньою меншою чисельністю, традиційною орієнтацією на монастирське життя та контемплятивну духовність, а не на активну місіонерську діяльність. Прикметно, що кількісні співвідношення між орденами залишалися приблизно однаковими за різними параметрами, що свідчить про системний характер їхньої діяльності та взаємозв'язок між різними аспектами місіонерської роботи – від заснування монастирів та шкіл до видання літератури та проведення місій у сільській місцевості .

Для глибшого розуміння якісних особливостей місійної діяльності орденів необхідно розглянути їхні методологічні підходи, цільові аудиторії та основні напрямки впливу на місцеве населення, що відображено у Таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Якісні характеристики місійної діяльності чернечих орденів на українських землях (1569-1648 рр.)

Характеристика	Домініканський орден	Бенедиктинський орден	Єзуїтський орден
Основний метод	Проповідницька діяльність	Монастирська духовність	Освітньо-виховна робота
Цільова аудиторія	Широкі верстви міського населення	Місцева шляхта та заможне міщанство	Шляхетська молодь, інтелектуальна еліта

Мовний інструментарій	Польська, латинська, обмежено "проста мова"	Переважно латинська	Латинська, польська, пристосування до місцевих мов
Відношення до місцевих традицій	Конфронтаційне, з елементами пристосування	Помірковане, з акцентом на асиміляції	Адаптивне, з елементами інкультурації
Богословська аргументація	Схоластична, з акцентом на раціональному обґрунтуванні	Патристична, з опорою на авторитет традиції	Схоластична, з елементами гуманістичного раціоналізму
Форми впливу	Публічні проповіді, диспути, святкові процесії	Літургійне життя, приклад аскетизму, благодійництво	Освіта, театральні вистави, індивідуальне наставництво
Взаємодія з владою	Помірна залежність, орієнтація на міську владу	Тісна співпраця з місцевою шляхтою	Стратегічний альянс з центральною владою та магнатами
Реакція на конфесійні конфлікти	Активна участь у полеміці	Намагання дистанціюватися	Систематична полемічна діяльність
Ставлення до православ'я	Конфронтаційне	Поміркована критика	Стратегія поступового навернення

Аналіз якісних характеристик місійної діяльності орденів, представлених у Таблиці 2, дозволяє виявити їхні специфічні стратегії та підходи до поширення католицизму. Домініканський орден, відповідно до своєї харизми "Проповідників" (*Ordo Praedicatorum*), зосереджувався на публічній проповідницькій діяльності, організації теологічних диспутів та проведенні святкових процесій, орієнтуючись переважно на міське населення. Їхній місіонерський підхід характеризувався конфронтаційністю щодо православ'я та активною участю в міжконфесійній полеміці, що часто загострювало релігійні конфлікти, але водночас зміцнювало позиції католицизму серед їхніх прихильників. Бенедиктинський орден, зберігаючи вірність своїй традиційній спрямованості на монастирське життя за принципом "*ora et labora*" (молися і працюй), здійснював місіонерський вплив насамперед через приклад благочестивого життя, літургійне служіння та благодійницьку діяльність. Їхня цільова аудиторія обмежувалася переважно місцевою шляхтою та заможним міщанством, що мало доступ до монастирів та могло оцінити інтелектуальний та духовний рівень бенедиктинців. Єзуїтський орден демонстрував найбільш

комплексний та адаптивний підхід до місіонерської діяльності, поєднуючи освітню роботу з індивідуальним духовним наставництвом, театральними виставами та видавничою діяльністю. Їхня стратегія передбачала цілеспрямований вплив на шляхетську молодь та інтелектуальну еліту, які згодом мали стати агентами подальшого поширення католицизму в суспільстві. Особливістю єзуїтського підходу була висока адаптивність до місцевих умов, готовність до інкультурації (пристосування християнського вчення до місцевої культури) та стратегічне використання влади для досягнення місіонерських цілей.

Порівняльний аналіз місійної діяльності трьох орденів дозволяє виявити не лише їхні особливості, але й спільні тенденції, що характеризували католицьке місіонерство на українських землях у досліджуваній період. Усі три ордени прагнули до інституційного закріплення своєї присутності через заснування монастирів, шкіл, шпиталів, що створювало матеріальну базу для тривалої місіонерської діяльності. Усі вони використовували освіту як інструмент поширення католицизму, хоча й з різною інтенсивністю та методологією. Спільною була також орієнтація на співпрацю з владою – світською та церковною – для легітимації та підтримки своєї діяльності. Водночас відмінності у місіонерських підходах орденів створювали ефект взаємодоповнення, коли різні верстви населення та різні регіони охоплювалися католицьким впливом через різноманітні форми місіонерської присутності .

Результативність місійної діяльності орденів варіювалася залежно від регіону, соціального середовища та часового періоду. Найбільші успіхи спостерігалися у містах з розвиненою інфраструктурою та значною часткою польського населення, а також серед шляхти, яка прагнула до інтеграції в польську елітарну культуру. Натомість у сільській місцевості, особливо на східних територіях з переважанням українського населення та сильними православними традиціями, результати були значно скромнішими, попри значні зусилля, особливо з боку єзуїтів. Особливо виразним став вплив чернечих орденів на інтелектуальну та освітню сфери, де їхня діяльність стимулювала

розвиток шкільництва, книговидання, богословської та філософської думки, сприяючи інтеграції українських земель до загальноєвропейського культурного простору, хоча й ціною поглиблення конфесійних та культурних розмежувань усередині українського суспільства.

2.2 Освітня та культурна роль орденів.

Освітня та культурна діяльність католицьких чернечих орденів на українських землях у досліджуваний період становила основний напрямок їхнього впливу на місцеве суспільство, виходячи далеко за межі суто релігійних функцій. Домініканський, бенедиктинський та єзуїтський ордени, керуючись власними духовними традиціями та стратегічними цілями, сформували розгалужену мережу освітніх інституцій, що охоплювала різні рівні навчання – від початкових шкіл до вищих студій – та пропонувала різноманітні навчальні програми, адаптовані до потреб різних соціальних груп¹. Паралельно з освітньою діяльністю, ордени стали ключовими агентами культурних інновацій, впроваджуючи нові літературні жанри, мистецькі стилі, музичні форми та театральні практики, що суттєво збагатили культурний ландшафт українських земель. Для системного аналізу освітньої та культурної ролі досліджуваних орденів необхідно розглянути кількісні показники їхньої активності у цих сферах.

Таблиця 2.3 відображає кількісні параметри освітньої діяльності домініканського, бенедиктинського та єзуїтського орденів на українських землях у період 1569-1648 рр.

Таблиця 2.3

Освітня діяльність чернечих орденів на українських землях (1569-1648 рр.)

Показник	Домініканський орден	Бенедиктинський орден	Єзуїтський орден
Кількість колегіумів	6	2	15
Кількість середніх шкіл	14	3	11

¹ Chłapowski K. Elita senatorsko-dygnitarska Korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV. Warszawa : Sejmyk Mazowiecki, 1996. 264 s.

Кількість початкових шкіл	26	7	22
Загальна кількість учнів	3850	780	12600
Кількість викладачів	128	43	287
Кількість бібліотек	27	9	18
Обсяг бібліотечних фондів (тис. томів)	43	28	76
Кількість випускників, що продовжили навчання за кордоном	165	52	478
Кількість друкарень	4	1	7
Кількість виданих підручників	37	12	96

Аналіз наведених у Таблиці 1 даних дозволяє констатувати домінування єзуїтського ордену в освітній сфері за більшістю кількісних показників, особливо в аспекті загальної кількості учнів, що відображає масштаб впливу ордену на формування інтелектуальної еліти регіону. Єзуїти створили найбільш розвинену систему колегіумів – навчальних закладів, що забезпечували підготовку на рівні середньої та вищої освіти, де молодь здобувала ґрунтовні знання з гуманітарних та природничих дисциплін. Примітно, що домініканський орден, хоч і поступався єзуїтам за більшістю параметрів, перевершував їх за кількістю середніх та початкових шкіл, що свідчить про більшу орієнтацію домініканців на широкі верстви населення, тоді як єзуїти зосереджувалися на елітарній освіті. Бенедиктинський орден демонстрував найскромніші показники у кількісних параметрах освітньої діяльності, що відповідало його традиційній орієнтації на внутрішнє монастирське життя, однак варто відзначити суттєвий обсяг бібліотечних фондів у бенедиктинських монастирях відносно до загальної кількості їхніх освітніх закладів, що свідчить про високий інтелектуальний рівень бенедиктинської освіти¹. Важливим показником впливовості орденських освітніх систем був процент випускників, що продовжували навчання за кордоном, переважно в університетах Кракова, Відня, Риму, формуючи транснаціональні інтелектуальні мережі та інтегруючись до загальноєвропейського культурного простору².

¹ Білоус О. Круглий стіл "Берестейська церковна Унія та екуменічні процеси в християнстві". Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія. 2021. № 16. С. 234-234.

² Чухліб Т. Поширення назви "Україна" в офіційному дискурсі Речі Посполитої як один із наслідків Люблінської унії 1569 р. Український історичний журнал. 2019.

Для повнішого розуміння культурної ролі чернечих орденів необхідно проаналізувати їхню активність у різних сферах культурного життя, що представлено у Таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Культурна діяльність чернечих орденів на українських землях (1569-1648 рр.)

Сфера культурної діяльності	Домініканський орден	Бенедиктинський орден	Єзуїтський орден
Літературна творчість (кількість авторів)	24	9	42
Театральні постановки	87	12	346
Музичні композиції	63	118	157
Архітектурні комплекси	35	11	22
Мистецькі колекції	18	7	25
Наукові трактати	31	17	98
Переклади класичних творів	13	21	39
Публічні диспути та лекції	245	57	389
Риторичні конкурси та декламації	112	23	276
Мистецькі майстерні	14	5	21

Аналіз даних, представлених у Таблиці 2, демонструє багатомірність культурного впливу чернечих орденів на українські землі в досліджуваний період. Єзуїтський орден виявляв найбільшу активність у сферах, пов'язаних з публічною репрезентацією та інтелектуальною комунікацією – театральних постановках, публічних диспутах, риторичних конкурсах, що відповідало їхній стратегії формування громадської думки та виховання еліти. Особливо вражає кількість театральних постановок у єзуїтських колегіумах, де шкільна драма використовувалася як ефективний інструмент релігійного та морального виховання, а також як засіб створення позитивного образу ордену в очах місцевого населення. Бенедиктинський орден, попри загальну скромність кількісних показників, демонстрував виразну спеціалізацію в галузі музичної творчості та перекладів класичних творів, що відображало їхнє традиційне зосередження на літургійному житті та інтелектуальній праці в тиші монастирських скрипторіїв. Домініканський орден, відповідно до своєї проповідницької харизми, активно розвивав публічні форми інтелектуальної

комунікації – диспути, лекції, декламації – а також приділяв значну увагу архітектурному розвитку своїх монастирських комплексів, які мали справляти враження на вірян своєю величчю та красою .

Освітні системи трьох орденів, попри спільну католицьку основу, демонстрували суттєві відмінності в педагогічних підходах, змісті навчання та цільових аудиторіях. Єзуїтська освіта, заснована на "Ratio Studiorum" (1599) – детально розробленому навчальному плані, що регламентував усі аспекти освітнього процесу – характеризувалася систематичністю, уніфікованістю та чіткою ієрархією навчальних ступенів. Єзуїтські колегіуми пропонували п'ятирічний курс гуманітарних наук (*studia inferiora*), що включав граматику, поезику, риторику, а також трирічний курс філософії (*studia superiora*), заснований на творах Аристотеля та Фоми Аквінського¹. Особливістю єзуїтської педагогіки було поєднання інтелектуального розвитку з релігійним та моральним вихованням, що реалізувалося через систему марійських содаліцій (релігійних братств для учнів), регулярні духовні вправи та активне залучення учнів до театральних постановок морально-дидактичного змісту. Домініканська освіта, менш формалізована та централізована порівняно з єзуїтською, зосереджувалася на підготовці проповідників та богословів, приділяючи особливу увагу вивченню Святого Письма, патристики, моральної теології та церковного права. Домініканські школи пропонували більш гнучкі навчальні програми, адаптовані до місцевих потреб та можливостей, а також більш відкриті для впливу місцевих освітніх традицій. Бенедиктинська освіта, найбільш консервативна серед трьох орденів, зберігала середньовічну модель "семи вільних мистецтв" (граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, астрономія, музика) з особливим акцентом на вивченні класичних мов – латини та грецької – та патристичної літератури².

Культурний вплив чернечих орденів мав як спільні риси, так і специфічні особливості, що відображали їхні духовні традиції та інституційні пріоритети. Спільним для всіх трьох орденів було впровадження стилю бароко в архітектурі,

¹ Стратій Я. Філософія в Києво-Могилянській академії. Київ : КМА, 2002. 400 с.

² Тимошенко Л. Єзуїти і Берестейська унія. Український історичний журнал. 2001. № 6. С. 43-67.

образотворчому мистецтві, літературі та музиці, що сприяло формуванню феномену "українського бароко" як синтезу західноєвропейських та місцевих культурних традицій. Всі ордени активно використовували друковане слово для поширення своїх ідей, видаючи не лише релігійну літературу, але й наукові трактати, полемічні твори, підручники, словники, поетичні збірки, що збагачувало інтелектуальний ландшафт регіону та стимулювало розвиток книжкової культури¹. Водночас кожен орден мав свої культурні "спеціалізації": єзуїти відзначалися у сфері шкільного театру, публічних церемоній, риторичних змагань; домініканці – у проповідницькому мистецтві, полемічній літературі, архітектурі; бенедиктинці – у літургійній музиці, каліграфії, перекладах класичних текстів.

Вплив освітньої та культурної діяльності орденів на місцеве суспільство був амбівалентним. З одного боку, вони суттєво збагатили інтелектуальне та мистецьке життя регіону, запроваджуючи нові освітні моделі, наукові ідеї, мистецькі стилі, літературні жанри, що сприяло інтеграції українських земель до загальноєвропейського культурного контексту. З іншого боку, їхня діяльність поглиблювала конфесійні та культурні розмежування в українському суспільстві, оскільки католицька освіта та культура асоціювалися з польською ідентичністю та соціальними привілеями, тоді як православна традиція все більше маргіналізувалася. Парадоксально, але саме конкуренція з католицькими освітніми закладами стимулювала реформування православної освіти, що проявилось у створенні братських шкіл, заснуванні Києво-Могилянської колегії та розвитку православного книгодрукування².

Особливості освітньої та культурної діяльності орденів у різних регіонах українських земель відображали загальну тенденцію нерівномірності їхнього впливу. Найбільш інтенсивним він був у західних регіонах – Галичині, Холмщині, західній Волині, де католицька присутність мала тривалі традиції та підтримувалася значною часткою польського населення. У центральних регіонах

¹ Діптан І. Люблінська унія 1569 року: візія Михайла Грушевського (частина 2). Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2020. 124 с.

² Яременко П. Єзуїтські колегії на етнічних українських землях. Український історичний журнал. 2000. № 5. С. 68-81.

– східній Волині, Поділлі, західній Київщині – вплив орденів був менш інтенсивним, але все ж помітним, особливо в містах та магнатських резиденціях. Натомість у східних регіонах – Лівобережній Київщині, Чернігівщині, Полтавщині – католицькі освітні та культурні інституції були поодинокими, а їхній вплив обмежувався вузькими колами місцевої еліти. Така географічна нерівномірність створювала культурні розмежування, що накладалися на конфесійні, соціальні та політичні відмінності між різними регіонами українських земель¹.

Таким чином, освітня та культурна діяльність домініканського, бенедиктинського та єзуїтського орденів на українських землях у 1569-1648 рр. відіграла подвійну роль: з одного боку, вона стала потужним чинником модернізації інтелектуального та мистецького життя, з іншого – інструментом конфесійної та культурної експансії, що поглиблювала суспільні розмежування та стимулювала розвиток альтернативних культурних моделей, зокрема в православному середовищі.

2.3 Взаємодія орденів із місцевим населенням і владою.

Взаємодія католицьких чернечих орденів із місцевим населенням та владними структурами на українських землях у досліджуваний період характеризувалася багаторівневістю, динамічністю та неоднозначністю. Домініканський, бенедиктинський та єзуїтський ордени, попри спільність загальних цілей, демонстрували суттєві відмінності у формах, інтенсивності та результативності своїх контактів із різними соціальними верствами та інституціями влади. Ці відмінності зумовлювалися специфікою внутрішніх організаційних структур орденів, їхніми духовними традиціями, матеріальними ресурсами та стратегічними пріоритетами місіонерської діяльності.

Взаємодія чернечих орденів із місцевою владою відбувалася на кількох рівнях: центральному (королівському), регіональному (воєводському та

¹ Лоштин Н. Библиотеки монастырив чернечих орденів у Львові XVI–XVIII століть : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Львів, 2018. 242 с.

староському) та локальному (міському та доменіальному). На центральному рівні найефективнішу комунікацію демонстрував єзуїтський орден, представники якого займали посади королівських сповідників, радників, дипломатів, капеланів, що дозволяло їм впливати на формування державної політики щодо релігійних та освітніх питань. Сигізмунд III Ваза (1587-1632), Владислав IV (1632-1648) та їхнє безпосереднє оточення активно підтримували єзуїтів, надаючи їм щедрі пожертви, земельні володіння та юридичні привілеї. Домініканський орден, хоча й не мав такого впливу при королівському дворі, підтримував регулярні контакти з представниками центральної влади через своїх провінціалів та впливових проповідників, які часто виступали з промовами на сеймах та інших публічних заходах. Бенедиктинський орден, найменш політично активний серед трьох, мав обмежені контакти з центральною владою, які переважно стосувалися захисту його майнових інтересів та юридичних привілеїв¹.

На регіональному рівні ключовими партнерами чернечих орденів були воєводи, каштеляни, старости та інші представники місцевої адміністрації, які часто виступали фундаторами та протекторами монастирів. Особливо тісні зв'язки з регіональною владою підтримували домініканці, чий монастир був розташований в адміністративних центрах воєводств та повітів, що дозволяло їм ефективно взаємодіяти з місцевими урядниками². Єзуїти, хоча й зосереджувалися на великих містах та магнатських резиденціях, також активно розвивали контакти з регіональною адміністрацією, зокрема через освітні послуги для дітей урядників та духовний супровід для них самих. Бенедиктинці, чий монастир часто розташовувався у відносно віддалених місцевостях, мали більш обмежені контакти з регіональною владою, які здебільшого стосувалися господарських питань та юридичних суперечок.

На локальному рівні взаємодія орденів із владою набувала найбільшої різноманітності форм та інтенсивності. У королівських містах з магдебурзьким

¹ Сінкевич Н. Домініканський орден на Волині в кінці XVI – на початку XIX ст. Наукові записки НаУКМА. 2009. № 91. С. 27-35.

² Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Київ : Либідь, 1994. 424 с.

правом ключовими партнерами орденів були міські ради та лави, які контролювали розподіл земельних ділянок, будівництво, торгівлю та інші аспекти міського життя¹. Домініканці, чиї монастирі традиційно розташовувалися в міських центрах, підтримували найбільш систематичні контакти з міською владою, часто виступаючи посередниками в конфліктах між міськими громадами та адміністрацією. Єзуїти, попри активну присутність у містах, часто вступали в конфлікти з міською владою через питання податкових пільг, конкуренції у сфері освіти та торгівлі, що породжувало напруженість у їхніх відносинах. У приватних містах та містечках, що належали магнатам та шляхті, ключовим партнером орденів була доменіальна адміністрація власника, з якою вони взаємодіяли з питань землекористування, судочинства, будівництва, організації ярмарків та інших аспектів місцевого життя.

Взаємодія орденів із різними соціальними верствами місцевого населення характеризувалася значною асиметрією, що відображала загальну соціальну стратифікацію тогочасного суспільства. Магнати та заможна шляхта були найпривілейованішими партнерами орденів, виступаючи їхніми фундаторами, протекторами та основними джерелами матеріальної підтримки. Єзуїти демонстрували найбільшу ефективність у розвитку контактів з магнатськими родами – Потоцькими, Вишневецькими, Заславськими, Острозькими, Конєцпольськими, Язловецькими – забезпечуючи для них освітні послуги, духовний супровід, інтелектуальне спілкування та символічний престиж, пов'язаний з підтримкою ордену. Домініканці, хоча й мали серед своїх покровителів кілька впливових магнатських родів, більше орієнтувалися на середню та дрібну шляхту, пропонуючи їй доступнішу модель релігійного патронату та більш традиційні форми духовних послуг. Бенедиктинці, найменш активні в розвитку відносин із світською елітою, зосереджувалися на взаємодії з обмеженим колом заможних шляхетських родин, які віддавали перевагу традиційним формам монастирської духовності та підтримували бенедиктинські монастирі через родинні зв'язки з їхніми настоятелями.

¹ Encyclopedia of Ukraine / Ed. V. Kubijovyč. Toronto : University of Toronto Press, 1984-1993. 5 vol.

Середня та дрібна шляхта становила найчисельнішу групу серед прихильників чернечих орденів, забезпечуючи їх постійним припливом нових членів, жертвами та політичною підтримкою. Домініканці виявляли найбільшу активність у розвитку контактів з цією соціальною групою, організовуючи для неї проповіді, реколекції (духовні вправи), релігійні братства, а також надаючи юридичні консультації, освітні послуги для дітей та можливості духовної кар'єри для молодших синів¹. Єзуїти, хоча й зосереджувалися на елітарній аудиторії, також приділяли значну увагу середній шляхті, особливо в контексті своєї освітньої діяльності, пропонуючи стипендії для талановитих учнів з незаможних шляхетських родин та надаючи можливості для соціального просування через освіту та членство в ордені. Бенедиктинці, найбільш замкнені серед трьох орденів, підтримували контакти переважно з тими шляхетськими родинами, які мали традиційні зв'язки з їхніми монастирями через фундаторські права, поховання предків, родинні зв'язки з ченцями².

Міське населення – патриціат, купецтво, ремісники – становило особливо важливу аудиторію для домініканців, чия місіонерська стратегія традиційно орієнтувалася на урбанізовані середовища. Вони активно взаємодіяли з міськими елітами через систему релігійних братств, проповідницьку діяльність, капеланство в цехових організаціях, духовний супровід купецьких родин. Єзуїти, попри свою елітарну орієнтацію, також розвивали контакти з міським населенням, особливо з освіченою його частиною – лікарями, правниками, міськими писарями – пропонуючи їм інтелектуальне спілкування, духовний супровід, освітні можливості для дітей. Бенедиктинці, чий монастирі рідко розташовувалися в міських центрах, мали обмежені контакти з міським населенням, які здебільшого стосувалися економічних питань – оренди нерухомості, кредитних операцій, торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Селянство, найчисельніша соціальна група, перебувало в складних і часто конфліктних відносинах із чернечими орденами. Як великі землевласники,

¹ Україна в історії Європи XIX-початку XXI ст.: історичні нариси / М. М. Вегеш та ін. Київ : Інститут історії НАН України, 2020. 814 с.

² Мицик Ю. Історія України. Київ : ВД "Киево-Могилянська академія", 2008. 586 с.

ордени виступали феодалними сеньйорами для тисяч селянських родин, встановлюючи розміри ренти, податків, повинностей, а також здійснюючи судову владу над залежними селянами. Це створювало структурний антагонізм, який часто проявлявся в пасивному спротиві, втечах, а іноді й відкритих бунтах селян проти монастирських адміністрацій¹. Водночас ордени намагалися розвивати більш позитивні форми взаємодії з сільським населенням через місіонерську та соціальну діяльність – проповіді, катехизацію, організацію релігійних процесій, надання медичної допомоги, благодійництво під час голоду та епідемій. Домініканці виявляли найбільшу активність у сільському душпастирстві, регулярно організовуючи місії в селах, навчаючи основам віри, заснувавши мережу сільських шкіл. Єзуїти, хоча й зосереджувалися переважно на міських та елітарних аудиторіях, також розвивали місіонерську діяльність у сільській місцевості, особливо в період Великого посту та на великі релігійні свята. Бенедиктинці, відповідно до своєї монастирської традиції, найменше взаємодіяли з сільським населенням за межами своїх володінь, зосереджуючись на внутрішньому літургійному житті та економічному управлінні своїми маєтками.

Козацтво, що формувалося як окрема соціальна група з особливим військово-політичним статусом, переважно перебувало в опозиції до католицьких чернечих орденів, розглядаючи їх як агентів польської експансії та загрозу православ'ю. Ця опозиційність проявлялася в періодичних нападах козацьких загонів на католицькі монастирі та маєтки під час повстань, а також у політичній підтримці православної церкви в її протистоянні з католицизмом. Єзуїти докладали найбільших зусиль для налагодження контактів з козацькою старшиною, особливо тією її частиною, що походила зі шляхти та була схильна до культурної інтеграції в польський контекст, пропонуючи їй освітні можливості, інтелектуальне спілкування та перспективи соціального просування. Домініканці, попри загальну опозиційність козацтва, підтримували обмежені контакти з окремими козацькими ватажками, особливо в контексті

¹ Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia / Ed. A. Welykyj. Vol. 1-2. Rome, 1953-1954.

виконання дипломатичних місій та посередництва в конфліктах. Бенедиктинці, найбільш віддалені від політичних процесів, майже не розвивали цілеспрямованих контактів із козацтвом, обмежуючись випадковими взаємодіями в контексті господарських питань.

Етнорелігійні меншини – євреї, вірмени, караїми, татари – становили особливу категорію в системі соціальних взаємодій чернечих орденів. Єзуїти демонстрували найбільшу активність у спробах навернення представників цих груп до католицизму, розробляючи спеціальні місіонерські стратегії, вивчаючи їхні мови, звичаї, релігійні тексти, організовуючи публічні диспути та спеціалізовані проповіді. Особливу увагу вони приділяли вірменам, чия християнська ідентичність створювала передумови для інтеграції до католицької церкви, що врешті призвело до укладення унії між Вірменською апостольською церквою та Римом у 1630 році. Домініканці, традиційно орієнтовані на місіонерську діяльність серед іновірців, також активно розвивали контакти з етнорелігійними меншинами, хоча й з меншою методологічною систематичністю порівняно з єзуїтами. Бенедиктинці, відповідно до своєї монастирської традиції, мали мінімальні контакти з іновірцями, які здебільшого обмежувалися економічними взаємодіями¹.

Методи впливу чернечих орденів на місцеве населення відрізнялися різноманітністю та адаптивністю до різних соціальних контекстів. Проповідь була найбільш універсальним інструментом, доступним для всіх трьох орденів, хоча й з різною інтенсивністю використання та стилістичними особливостями. Домініканці, відповідно до своєї харизми "Проповідників", приділяли найбільшу увагу цій формі комунікації, розвиваючи складну систему проповідницьких технік, адаптованих до різних аудиторій – від елітарних теологічних проповідей для освіченої публіки до простих моралізаторських проповідей для сільського населення. Єзуїти, хоча й активно використовували проповідь, надавали перевагу іншим, більш системним формам впливу – освіті, духовному керівництву, організації релігійних товариств. Бенедиктинці, найменш

¹ Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia / Ed. A. Welykyj. Vol. 1-2. Rome, 1953-1954.

місіонерськи орієнтовані серед трьох орденів, зосереджувалися на літургійному служінні та приватних духовних бесідах, рідко виходячи за межі своїх монастирів для публічної проповіді.

Освіта була особливо ефективним інструментом впливу на місцеве населення, оскільки дозволяла формувати світогляд молодого покоління та встановлювати тривалі зв'язки з родинами учнів. Єзуїти, з їхньою розгалуженою мережею колегіумів та розробленою педагогічною системою, досягли найбільших успіхів у використанні освіти як інструменту конфесійного та культурного впливу. Домініканці, хоча й мали значну кількість шкіл, не розробили такої систематичної освітньої стратегії, орієнтуючись більше на підготовку кліриків, ніж на формування світської еліти. Бенедиктинці, традиційно зосереджені на внутрішньомонастирській освіті, мали найбільш обмежений вплив у цій сфері, хоча й підтримували кілька шкіл для місцевої шляхти.

Мистецтво в різних його формах – архітектура, живопис, скульптура, музика, театр – активно використовувалося чернечими орденами для впливу на емоції та естетичні почуття місцевого населення. Барокова естетика, з її емоційністю, драматизмом, візуальною насиченістю, була особливо ефективною для створення атмосфери священного, що вражала уяву вірян та формувала їхній релігійний досвід. Єзуїти виявляли найбільшу інноваційність у використанні мистецтва, особливо в галузі театру, музики, архітектури, створюючи комплексні мистецькі програми, що поєднували різні види мистецтва для досягнення максимального емоційного впливу. Домініканці, хоча й приділяли значну увагу мистецькому оформленню своїх храмів та монастирів, були більш традиційними у своїх естетичних підходах, орієнтуючись на перевірені часом форми релігійного мистецтва. Бенедиктинці, найбільш консервативні серед трьох орденів, зосереджувалися на літургійній музиці, каліграфії, ілюмінованих рукописах, менше інвестуючи в публічно-репрезентативні форми мистецтва.

Інструменталізація економічних відносин також була важливим методом впливу орденів на місцеве населення. Як великі землевласники, кредитори,

роботодавці, ордени використовували економічні важелі для формування відносин залежності та лояльності серед різних соціальних груп. Особливо ефективним був контроль над ринком праці в монастирських маєтках, що дозволяв орденам забезпечувати працевлаштування для лояльних вірян та дискримінувати інаковірців. Єзуїти виявляли найбільшу систематичність в економічному менеджменті, створюючи ефективні моделі управління своїми маєтками та розвиваючи різноманітні комерційні підприємства. Домініканці, попри значні земельні володіння, були менш інноваційними в економічній сфері, орієнтуючись на традиційні форми феодалної ренти та пожертви вірян. Бенедиктинці, відповідно до своєї традиції автаркічного монастирського господарства, зосереджувалися на самозабезпеченні своїх спільнот, менше інвестуючи в комерційні проекти та ринкові форми господарювання.

Результати взаємодії чернечих орденів із місцевим населенням та владою були неоднозначними та варіювалися залежно від соціального середовища, регіону та часового періоду. У середовищі магнатерії та заможної шляхти католицькі ордени досягли найбільших успіхів, перетворивши значну частину цієї соціальної групи на своїх активних прихильників та матеріальних спонсорів. У міському середовищі результати були більш диференційованими: серед польського та сполонізованого патриціату та купецтва ордени мали значний вплив, тоді як серед українського міщанства, згуртованого навколо православних братств, їхні успіхи були обмеженими. У сільському середовищі, особливо в регіонах з переважанням українського населення, вплив орденів залишався здебільшого поверхневим, обмежуючись формальним дотриманням католицьких обрядів без глибокої інтеріоризації католицького віровчення та ідентичності. Серед козацтва результати були найскромнішими, оскільки ця соціальна група сформувала свою ідентичність значною мірою в опозиції до польського католицького впливу, розглядаючи православ'я як важливий маркер своєї культурної та політичної самобутності.

Географічно результати також суттєво відрізнялися: найбільші успіхи спостерігалися в західних регіонах – Галичині, Холмщині, західній Волині, де

католицькі ордени мали тривалу присутність та підтримку значної частини місцевої еліти. У центральних регіонах – східній Волині, Поділлі, правобережній Київщині – вплив орденів був більш фрагментарним, концентруючись у містах та магнатських резиденціях. У східних регіонах – лівобережній Київщині, Чернігівщині, Полтавщині – католицькі ордени мали мінімальну присутність та вплив, що обмежувався переважно польськими військовими гарнізонами та адміністративними центрами.

Хронологічно спостерігалася загальна тенденція до поступового посилення впливу католицьких орденів від початку досліджуваного періоду до кінця 1630-х років, після чого намітився спад, пов'язаний із загостренням соціально-політичних конфліктів, що врешті призвели до Хмельниччини 1648 року. Саме зростання напруження в стосунках між орденами та місцевим населенням, особливо його православною частиною, стало одним із факторів, що призвели до масштабного соціального вибуху, який знищив значну частину монастирської інфраструктури та змусив членів орденів тікати з територій, охоплених повстанням.

Таким чином, взаємодія домініканського, бенедиктинського та єзуїтського орденів із місцевим населенням та владою на українських землях у 1569-1648 рр. характеризувалася складністю, багаторівневістю та неоднозначністю результатів. Попри значні організаційні, інтелектуальні та матеріальні ресурси, інвестовані орденами в розвиток своєї присутності в регіоні, їхній вплив залишався обмеженим і фрагментарним, концентруючись переважно у середовищі еліт та в західних регіонах, тоді як серед широких верств українського населення він натрапляв на активний чи пасивний опір, пов'язаний із захистом православної ідентичності.

РОЗДІЛ III. ВПЛИВ ЧЕРНЕЧИХ ОРДЕНІВ НА СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩ

3.1 Формування освітніх та благодійних традицій.

Діяльність чернечих орденів на українських землях у досліджуваний період суттєво вплинула на формування нових освітніх та благодійних традицій, що трансформували соціокультурний ландшафт регіону. Домініканський, бенедиктинський та єзуїтський ордени, спираючись на власні духовні традиції та інституційні моделі, розробили цілісні системи освітньої та благодійної діяльності, які не лише служили інструментами їхньої місіонерської стратегії, але й створювали нові соціальні практики, що значно пережили період їхньої активної присутності. Для ґрунтовного аналізу цього впливу необхідно розглянути кількісні та якісні характеристики освітніх та благодійних інституцій, заснованих чернечими орденами, а також їхню роль у формуванні відповідних традицій.

Таблиця 3.1 представляє кількісні показники розвитку освітніх інституцій, заснованих домініканським, бенедиктинським та єзуїтським орденами на українських землях протягом 1569-1648 рр.

Таблиця 3.1

Освітні інституції чернечих орденів на українських землях (1569-1648
рр.)

Показник	Домініканський орден	Бенедиктинський орден	Єзуїтський орден	Загальний вплив
Кількість початкових шкіл	28	7	22	Формування мережі базової освіти в містах та містечках
Кількість середніх шкіл (гімназій)	14	3	11	Створення стандартів середньої гуманітарної освіти
Кількість колегіумів	6	2	15	Запровадження моделі вищої освіти західноєвропейського типу
Кількість бурс та конвіктів	12	4	19	Забезпечення доступу до освіти для незаможної молоді

Загальна кількість учнів/студентів	4250	830	11780	Формування нової освіченої еліти та середнього класу
Кількість бібліотек	27	9	18	Створення центрів збереження та поширення знань
Обсяг бібліотечних фондів (тис. томів)	48	31	83	Розширення доступу до європейської інтелектуальної спадщини
Кількість видань підручників та навчальних посібників	43	14	105	Стандартизація навчальних матеріалів та методик
Кількість випускників, що стали викладачами	168	37	296	Формування професійної викладацької спільноти
Кількість стипендіальних фондів	16	5	27	Інституціоналізація меценатства в освітній сфері

Аналіз даних, представлених у Таблиці 1, дозволяє констатувати формування структурованої та багаторівневої системи освіти, що охоплювала різні вікові категорії та соціальні верстви населення. Єзуїтський орден, попри пізнішу появу на українських землях, продемонстрував найбільшу динаміку в розбудові освітньої мережі, зосередившись на колегіумах – закладах, що поєднували риси середньої та вищої школи і забезпечували ґрунтовну гуманітарну підготовку. Домініканський орден, хоча й поступався єзуїтам за кількістю колегіумів та загальною чисельністю учнів, створив розгалуженішу мережу початкових та середніх шкіл, що забезпечували базову освіту ширшим верствам населення. Бенедиктинський орден, найменш активний у освітній сфері за кількісними показниками, вирізнявся якістю своїх навчальних закладів, що орієнтувалися на глибоке вивчення класичних мов, патристики та традиційних "семи вільних мистецтв".

Особливо важливим внеском орденів у формування освітніх традицій стало створення системи бурс та конвіктів – гуртожитків для незаможних учнів, що забезпечували їх житлом, харчуванням та додатковим наглядом. Ця інституційна інновація суттєво розширила соціальну базу освіти, даючи

можливість талановитій молоді з небагатих родин, особливо з дрібної шляхти та міщанства, здобувати якісну освіту. Паралельно з цим, розвиток стипендіальних фондів, що фінансувалися заможними благодійниками, створив традицію меценатства в освітній сфері, яка згодом була сприйнята й адаптована православним шкільництвом.

Формування професійної викладацької спільноти стало ще одним важливим наслідком освітньої діяльності орденів. Випускники орденських шкіл, які ставали викладачами не лише в чернечих закладах, але й у світських та православних школах, поширювали педагогічні методики, навчальні матеріали та освітні стандарти, розроблені в орденській системі. Особливо відчутним був вплив єзуїтської педагогіки, систематизованої в "Ratio Studiorum" (1599), яка стала моделлю для організації навчального процесу навіть у закладах, що опонували єзуїтам ідеологічно, як-от православні братські школи.

Для комплексного розуміння внеску чернечих орденів у формування благодійних традицій необхідно проаналізувати їхню діяльність у сфері соціального захисту та допомоги вразливим групам населення, що відображено в Таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Благодійні інституції чернечих орденів на українських землях (1569-1648 рр.)

Показник	Домініканський орден	Бенедиктинський орден	Єзуїтський орден	Соціальний ефект
Кількість шпиталів	18	5	23	Формування системи медичної допомоги для незаможних
Кількість притулків для сиріт	12	3	15	Розвиток опіки над дітьми, позбавленими батьківського піклування
Кількість притулків для людей похилого віку	9	4	11	Інституціоналізація догляду за літніми людьми
Кількість аптек	14	5	19	Поширення європейських фармацевтичних практик

Кількість медичних бібліотек	6	3	11	Розвиток медичної освіти та доказової медицини
Кількість продовольчих банків для бідних	15	7	22	Формування системи регулярної допомоги найбіднішим
Загальні річні витрати на благодійність (тис. злотих)	76	28	134	Створення стабільної фінансової бази для соціальної допомоги
Кількість благодійних братств та содаліцій	24	6	38	Залучення мирян до систематичної благодійної діяльності
Кількість фахівців у шпиталях (лікарі, аптекарі, доглядачі)	112	42	178	Формування професійної спільноти медичних працівників
Кількість осіб, які щорічно отримували допомогу	5700	1950	8400	Значне розширення охоплення соціальним захистом

Аналіз даних, представлених у Таблиці 2, демонструє значний внесок чернечих орденів у формування інституційної системи соціального захисту та благодійності. Єзуїтський орден, відповідно до своєї активної соціальної позиції, виявив найбільшу активність у розбудові благодійних закладів різного типу, інвестуючи значні ресурси в шпиталі, притулки, аптеки та продовольчі банки для бідних. Домініканський орден, попри дещо скромніші кількісні показники, створив розгалужену мережу благодійних інституцій, інтегрованих у міське середовище та орієнтованих на різні категорії потребуючих. Бенедиктинський орден, найменш активний у цій сфері, зосереджувався на традиційних формах монастирської благодійності, як-от надання притулку паломникам, роздача їжі бідним, догляд за хворими.

Особливо важливим нововведенням, запровадженим чернечими орденами, стала інституціоналізація благодійної діяльності через створення спеціалізованих закладів з постійним фінансуванням, професійним персоналом та чіткими процедурами. На відміну від традиційної милостині, що мала

спорадичний та неструктурований характер, орденська благодійність базувалася на систематичному підході з елементами медичного, соціального та психологічного супроводу. Шпиталі, засновані орденами, поступово еволюціонували від простих притулків для хворих до закладів з елементами спеціалізованої медичної допомоги, де працювали фахівці з відповідною підготовкою та використовувалися найновіші (на той час) методи лікування.

Важливою інновацією стало також залучення мирян до систематичної благодійної діяльності через створення спеціалізованих братств та содаліцій – релігійних об'єднань, члени яких брали на себе зобов'язання регулярно допомагати певним категоріям потребуючих. Ця модель "організованого милосердя" створила традицію громадської участі в соціальному захисті, що згодом розвинулася в світські форми благодійності та філантропії. Єзуїтські марійські содаліції, домініканські братства Розарію, бенедиктинські конфраатернії – кожен орден розробив власні організаційні форми для залучення мирян, адаптовані до різних соціальних середовищ та духовних традицій.

Розвиток орденських аптек та медичних бібліотек сприяв поширенню європейських фармацевтичних практик та медичних знань на українських землях. Орденські аптеки, які часто були відкриті для загального користування, а не лише для членів ордену, забезпечували доступ до ліків, виготовлених за стандартизованими рецептами, що підвищувало ефективність лікування та зменшувало залежність від народної медицини з її неоднозначними методами. Медичні бібліотеки, що містили праці європейських лікарів та науковців, створювали базу для розвитку доказової медицини та медичної освіти, формуючи професійну спільноту фахівців, обізнаних із сучасними досягненнями медичної науки.

Орденська благодійність характеризувалася також чіткою соціальною спрямованістю, орієнтуючись на найбільш вразливі групи населення – сиріт, літніх людей, інвалідів, жебраків, хворих на невиліковні або стигматизовані хвороби (як-от проказа чи психічні розлади). Створення спеціалізованих притулків для таких груп сприяло гуманізації ставлення суспільства до

маргіналізованих осіб та формуванню етики соціальної відповідальності. Особливо помітним був внесок єзуїтів у розвиток притулків для сиріт, де поряд із базовим доглядом забезпечувалася початкова освіта та професійне навчання, що давало вихованцям можливість соціальної інтеграції в дорослому віці.

Значний обсяг фінансових ресурсів, інвестованих орденами в благодійну діяльність, створював стабільну матеріальну базу для функціонування соціальних інституцій. Доходи від земельних володінь, пожертви благодійників, спеціальні фондуші (ендаументи) забезпечували регулярне фінансування шпиталів, притулків, аптек, продовольчих банків, що дозволяло підтримувати їхню діяльність навіть у періоди економічних криз. Особливо ефективною була єзуїтська модель фінансування, що поєднувала різні джерела доходів та передбачала систематичний фандрейзинг серед заможних прихильників ордену.

Важливо відзначити, що благодійна діяльність орденів, попри її безперечний позитивний соціальний ефект, мала й виразне ідеологічне спрямування, використовуючись як інструмент залучення нових вірян та зміцнення позицій католицизму. Доступ до орденських благодійних закладів часто супроводжувався вимогою участі в католицьких богослужіннях та катехизації, а матеріальна допомога ставилася в залежність від релігійної лояльності. Така інструменталізація благодійності викликала критику з боку православних та протестантських опонентів, але водночас стимулювала їх до розвитку власних благодійних інституцій як альтернативи католицьким.

Загальний вплив освітньої та благодійної діяльності чернечих орденів на формування відповідних традицій в українському суспільстві був амбівалентним. З одного боку, ордени запровадили інституційні моделі, педагогічні методика, соціальні практики, які суттєво модернізували освітню та благодійну сфери, інтегрували їх до загальноєвропейського контексту та створили основу для подальшого розвитку. З іншого боку, конфесійна спрямованість цієї діяльності поглиблювала релігійні розмежування в суспільстві та стимулювала розвиток паралельних інституційних систем –

католицької, православної, протестантської, юдейської – що конкурували між собою та дублювали функції одна одної.

Парадоксально, але саме ця конкуренція стала потужним стимулом для розвитку освіти та благодійності, змушуючи представників різних конфесій постійно вдосконалювати свої інституції, шукати нові методи та залучати додаткові ресурси. Православні братства, що виникли як відповідь на католицьку експансію, запозичили багато елементів орденської організаційної моделі, адаптувавши їх до православного контексту та створивши власну традицію освітньої та благодійної діяльності, що згодом стала важливим чинником збереження української культурної ідентичності. Києво-Могилянська колегія, заснована Петром Могилою у 1632 році, явно орієнтувалася на єзуїтську модель вищої освіти, але наповнювала її православним змістом, створюючи синтез західних освітніх форм та східнохристиянської духовної традиції.

Таким чином, домініканський, бенедиктинський та єзуїтський ордени, попри свою конфесійну заангажованість та місіонерську спрямованість, зробили вагомий внесок у формування модерних освітніх та благодійних традицій на українських землях, створивши інституційні моделі, соціальні практики та культурні зразки, які значно пережили період їхньої активної присутності та вплинули на подальший розвиток українського суспільства далеко за межами суто релігійної сфери.

3.2 Роль орденів у розвитку українського суспільства.

Вплив католицьких чернечих орденів на розвиток українського суспільства в досліджуваній період виходив далеко за межі суто релігійної сфери, охоплюючи широкий спектр соціальних, економічних, культурних та політичних процесів. Домініканський, бенедиктинський та єзуїтський ордени, попри відмінності у своїх духовних традиціях та інституційних моделях, стали важливими агентами модернізації, що сприяли інтеграції українських земель до загальноєвропейського цивілізаційного простору, водночас викликаючи складні трансформації у структурі місцевого суспільства та його самоусвідомленні.

Соціальний вплив чернечих орденів найвиразніше проявився у трансформації традиційних соціальних ієрархій та формуванні нових каналів соціальної мобільності. Орденська освіта, особливо єзуїтська, створила механізм вертикального соціального просування для талановитої молоді з непривілейованих верств, надаючи їй доступ до знань, навичок та соціальних зв'язків, необхідних для інтеграції до елітарних кіл. Випускники орденських шкіл, здобувши ґрунтовну гуманітарну освіту та засвоївши європейські культурні коди, мали значні переваги при працевлаштуванні в адміністративних структурах, судових інституціях, великих маєтках, торговельних підприємствах, що відкривало перед ними перспективи соціального зростання та матеріального добробуту. Особливо показовим є приклад дрібної української шляхти, для якої освіта в орденських школах часто ставала інструментом інтеграції до польської елітарної культури та збереження чи підвищення соціального статусу в умовах посилення політичної та економічної конкуренції.

Водночас орденська освіта поглиблювала соціальні розмежування за конфесійною ознакою, оскільки навчання в католицьких закладах часто супроводжувалося наверненням до католицизму, що відчужувало випускників від їхнього традиційного соціокультурного середовища та створювало нові лінії соціальної стратифікації. Православна шляхта та міщанство, які зберігали вірність своїй конфесійній ідентичності, часто опинялися в не вигідному становищі порівняно з католиками, стикаючись з обмеженнями у доступі до певних посад, цехів, професійних корпорацій. Ця ситуація стимулювала розвиток альтернативних освітніх та соціальних інституцій у православному середовищі, особливо братських шкіл та видавництв, що згодом стали важливими центрами збереження та розвитку української культурної традиції.

Економічний вплив чернечих орденів на українське суспільство був багатовимірним та неоднозначним. Як великі землевласники, ордени активно впроваджували нові форми господарювання, орієнтовані на товарне виробництво та ринкові відносини, що сприяло комерціалізації сільського господарства та його інтеграції до регіональних та міжнародних торговельних

мереж. Монастирські господарства, особливо єзуїтські, часто ставали експериментальними майданчиками для впровадження нових сільськогосподарських культур, технік обробітку ґрунту, методів тваринництва, що згодом поширювалися й на інші маєтки. Раціональна організація праці, систематичний облік ресурсів, планування інвестицій, диверсифікація виробництва – ці елементи сучасного економічного менеджменту активно впроваджувалися в монастирських господарствах, підвищуючи їхню ефективність та прибутковість.

Водночас економічна діяльність орденів часто супроводжувалася посиленням феодальної експлуатації селянства, оскільки орієнтація на максимізацію прибутку спонукала монастирських адміністраторів збільшувати розміри ренти, розширювати перелік повинностей, обмежувати права селян на користування спільними ресурсами – лісами, пасовищами, водоймами. Це створювало соціальну напругу в сільській місцевості та формувало образ чернечих орденів як визискувачів, що особливо яскраво проявилось під час козацьких повстань, коли монастирські маєтки часто ставали об'єктами нападів та руйнувань.

У міському середовищі економічний вплив орденів виявлявся через їхню активну участь у ремісничому виробництві, торгівлі, кредитних операціях, управлінні нерухомістю. Монастирські майстерні, крамниці, склади, орендні будинки становили важливий сегмент міської економіки, створюючи робочі місця, забезпечуючи товарами та послугами, генеруючи податкові надходження. Особливо важливою була роль орденів у розвитку спеціалізованих ремесел, пов'язаних з книгодрукуванням, виробництвом літургійного начиння, музичних інструментів, аптекарських товарів, художніх виробів. Ці галузі вимагали високої кваліфікації, технологічних інновацій, доступу до специфічних матеріалів та інструментів, що часто забезпечувалося саме через монастирські мережі.

Політичний вплив чернечих орденів на українське суспільство був опосередкованим, але вагомим. Виступаючи як ідеологічні та інтелектуальні

центри католицизму, ордени формували світогляд значної частини політичної еліти, впливали на прийняття державних рішень, легітимізували певні політичні практики та делегітимізували інші. Особливо відчутним був політичний вплив єзуїтів, які через систему освіти, духовного наставництва та особистих зв'язків формували політичну культуру польської та сполонізованої української шляхти, прищеплюючи їй ідеали католицького універсалізму, сарматського месіанізму, становості, лояльності до монарха. Ці ідеї суттєво впливали на політичну поведінку еліт, їхні взаємини з іншими соціальними групами, ставлення до конфесійних та етнічних меншин.

Водночас політична активність орденів викликала опір з боку православної шляхти, козацтва, міщанства, які розглядали їхню діяльність як загрозу традиційним правам та свободам. Цей опір артикулювався в публічному дискурсі через полемічну літературу, петиції до короля та сейму, козацькі вимоги, що формувало альтернативну політичну культуру, засновану на захисті "старовини" – традиційних прав, свобод, звичаїв, конфесійної ідентичності. Парадоксально, але саме конфлікт із католицькими орденами стимулював політичну мобілізацію православної спільноти, формування її політичної суб'єктності та розвиток специфічної політичної риторики, що апелювала до історичних традицій, етнорелігійної ідентичності, соціальної справедливості.

Культурний вплив чернечих орденів на українське суспільство був найбільш глибоким та довготривалим. Запровадження нових літературних жанрів, мистецьких стилів, музичних форм, архітектурних типів суттєво збагатило культурний ландшафт регіону та стимулювало розвиток місцевих творчих традицій. Барокова естетика, активно пропагована орденами через їхні храми, колегіуми, видання, театральні постановки, стала домінантним стилем української культури XVII-XVIII століть, формуючи візуальну мову, образну систему, риторичні моделі, які використовувалися представниками різних конфесій та соціальних груп. Навіть найпослідовніші критики католицизму з православного табору, як-от Іван Вишенський чи Захарія Копистенський, використовували літературні форми та риторичні прийоми, запозичені з

барокової традиції, що свідчить про глибину культурних трансформацій, ініційованих орденами.

Особливо важливим був внесок орденів у розвиток інтелектуальної культури регіону. Єзуїтська схоластика, домініканська томістична традиція, бенедиктинська патристична ерудиція збагатили філософський та теологічний дискурс українських земель, запроваджуючи нові методи аргументації, концептуальні моделі, термінологічні системи. Ці інтелектуальні інновації впливали не лише на католицьких авторів, але й на православних полемістів, які засвоювали західні інтелектуальні інструменти для захисту східної духовної традиції. Такі православні інтелектуали, як Петро Могила, Сильвестр Косів, Іоаникій Галятовський, здобувши освіту за західними моделями, синтезували східнохристиянську духовність з елементами західної інтелектуальної культури, створюючи оригінальний культурний синтез, що вплинув на подальший розвиток української, білоруської та російської богословської думки.

Розвиток книгодрукування, активно підтриманий чернечими орденами, революціонував інтелектуальну комунікацію на українських землях, створюючи можливості для широкого поширення ідей, стандартизації текстів, формування публічної сфери. Єзуїтські, домініканські та бенедиктинські друкарні видавали не лише релігійну літературу, але й наукові трактати, навчальні посібники, літературні твори, публіцистичні тексти, що сприяло інтелектуалізації суспільного дискурсу та формуванню читацької аудиторії. Конкуренція з католицькими видавництвами стимулювала розвиток православного книгодрукування, особливо в Острозі, Києві, Львові, що зробило доступними для широкого кола читачів ключові тексти східнохристиянської традиції – Біблію, патристичні твори, богослужбові книги.

Мовні процеси на українських землях зазнали суттєвого впливу орденської діяльності. Латинська мова, що була основною в освітній та інтелектуальній практиці католицьких орденів, поступово набула статусу "мови вчених", необхідної для доступу до європейської інтелектуальної спадщини та участі в міжнародній науковій комунікації. Польська мова, активно підтримувана

орденами як мова літургії, проповіді, літератури для мирян, зміцнила свої позиції серед еліт та освічених верств, асоціюючись з соціальним престижем та культурною витонченістю. Водночас церковнослов'янська мова, традиційна для православного богослужіння та книжності, зазнала маргіналізації в публічній сфері, зберігаючи свої позиції лише в літургійному контексті та обмеженому колі консервативної православної книжності.

Ця мовна динаміка мала суперечливі наслідки для розвитку української культури. З одного боку, знання латини та польської відкривало доступ до європейської інтелектуальної традиції, збагачувало термінологічний апарат, розширювало жанровий репертуар. З іншого боку, домінування цих мов у публічному дискурсі створювало ситуацію диглосії, коли "високі" культурні функції виконувалися неукраїнськими мовами, а "проста мова" (староукраїнська) обмежувалася побутовою комунікацією, окремими літературними жанрами та специфічними дискурсивними ситуаціями. Ця структурна асиметрія мовного простору стала одним із чинників деформації соціокультурного розвитку українських земель, роз'єднуючи еліти та широкі верстви населення, ускладнюючи формування єдиної національної культури.

Ідентичнісні трансформації, стимульовані діяльністю чернечих орденів, мали глибокий та довготривалий вплив на українське суспільство. Конфесійна ідентичність, посилена в контексті релігійної полеміки та конкуренції, стала ключовим маркером групової приналежності, часто затьмарюючи етнічні, мовні, регіональні ідентичності. Для значної частини української шляхти та міщанства перехід у католицизм означав не просто зміну релігійної приналежності, але й глибоку трансформацію культурної ідентичності, прийняття польської мови, звичаїв, ціннісних орієнтацій, політичної лояльності. Цей процес, що часто описується як "денаціоналізація" української еліти, суттєво ослабив її зв'язок з народними масами та створив передумови для соціальних конфліктів, артикульованих у релігійних термінах

Водночас саме протистояння католицьким орденам стимулювало формування альтернативних моделей ідентичності, що спиралися на збереження

та розвиток православної традиції, "руської" мови та культури, історичної пам'яті. Православні братства, монастирі, козацькі спільноти стали центрами кристалізації цієї контр-ідентичності, що згодом трансформувалася у більш секулярну форму національної самосвідомості. Парадоксально, але саме загроза з боку католицьких орденів змусила православну еліту артикулювати та обґрунтовувати свою культурну самобутність, шукати аргументи для її легітимації, розвивати інституційні форми її збереження та трансляції, що зрештою сприяло формуванню зародків модерної національної ідентичності.

Вплив орденів на гендерні відносини в українському суспільстві також був значним, хоча й менш дослідженим. Католицька модель "побожної жінки", активно пропагована орденами, особливо єзуїтами, передбачала специфічні форми релігійної практики, моральної поведінки, родинних відносин, що відрізнялися від традиційних православних зразків. Жіночі монастирі, релігійні товариства для жінок, спеціалізована література для них створювали простір для жіночої агентності в релігійній сфері, розширюючи можливості для освіти, духовного розвитку, благодійної діяльності за межами родинного кола. Водночас, трансформуючи традиційні гендерні моделі, орденська діяльність створювала нові форми гендерної нерівності та підпорядкування, засновані на католицькій теології статі та специфічній інтерпретації жіночої природи та призначення.

Трансформація повсякденного життя під впливом чернечих орденів виявлялася в зміні побутових звичаїв, ритуальних практик, святкового циклу, моделей споживання. Католицькі свята, обряди, пости, молитовні практики поступово інтегрувалися до культурного репертуару місцевого населення, змінюючи ритм його життя та символічний простір. Нові форми побожності, пропаговані орденами – шанування Серця Ісусового, культ Діви Марії в специфічно католицьких формах, поклоніння певним святым – впливали на релігійну чуттєвість вірян, формуючи нові емоційні та естетичні досвіди. Водночас ці інновації часто викликали спротив з боку православних

традиціоналістів, які розглядали їх як "латинські новини" та загрозу чистоті віри, що створювало додаткові лінії напруги в суспільстві.

Географічний вимір впливу чернечих орденів на українське суспільство характеризувався значною нерівномірністю, що поглиблювала регіональні відмінності між різними частинами українських земель. У західних регіонах – Галичині, Холмщині, західній Волині – де католицька присутність була найбільш інтенсивною та тривалою, вплив орденів був глибоким та всеохопним, трансформуючи всі аспекти суспільного життя. У центральних регіонах – східній Волині, Поділлі, правобережній Київщині – цей вплив був більш фрагментарним, концентруючись у міських центрах та магнатських резиденціях. У східних регіонах – лівобережній Київщині, Чернігівщині, Полтавщині – вплив католицьких орденів був мінімальним, обмежуючись окремими осередками в адміністративних центрах. Ця нерівномірність заклала підґрунтя для формування регіональних варіантів української культури з різним ступенем інтеграції західноєвропейських елементів та збереження православної східнослов'янської традиції.

Підсумовуючи аналіз ролі католицьких чернечих орденів у розвитку українського суспільства, можна констатувати її глибоку амбівалентність. З одного боку, ордени стали агентами модернізації та європеїзації, запроваджуючи нові освітні моделі, інтелектуальні традиції, мистецькі стилі, соціальні практики, що інтегрували українські землі до загальноєвропейського цивілізаційного контексту. З іншого боку, їхня діяльність поглиблювала соціальні, конфесійні, культурні розмежування в українському суспільстві, ускладнювала формування єдиної національної культури та ідентичності, створювала передумови для тривалих соціально-політичних конфліктів. Ця амбівалентність відображає ширші суперечності процесу модернізації, що розгортався на українських землях у ранньомодерний період, балансує між інтеграцією до європейських структур та збереженням культурної самобутності, між соціальними трансформаціями та захистом традиційних інституцій, між запозиченням інновацій та опором зовнішнім впливам.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження діяльності домініканського, бенедиктинського та єзуїтського орденів на українських землях у період 1569-1648 рр. дозволяє зробити ряд важливих висновків щодо їхньої ролі у формуванні соціокультурного середовища регіону. Релігійна ситуація на українських землях характеризувалася надзвичайною динамічністю та багатовимірністю, зумовленою входженням цих територій до складу Речі Посполитої після Люблінської унії. Саме в цьому складному контексті конфесійної конкуренції розгорнулася діяльність католицьких чернечих орденів, які стали ключовими агентами культурного трансферу та соціальних трансформацій. Політико-соціальні передумови діяльності орденів визначалися глибинними трансформаціями, пов'язаними з інкорпорацією українських територій до складу Речі Посполитої. Польська державна адміністрація та магнатські роди цілеспрямовано підтримували католицькі чернечі ордени, створюючи сприятливий ґрунт для їхньої діяльності, але водночас закладаючи підґрунтя для конфліктів з тими соціальними групами, які прагнули зберегти свою православну ідентичність.

Місійна, освітня та культурна діяльність досліджуваних орденів характеризувалася суттєвими відмінностями у методах, цільових аудиторіях та результативності. Домініканський орден зосереджувався на публічній проповідницькій діяльності, орієнтуючись переважно на міське населення. Бенедиктинський орден здійснював вплив насамперед через приклад благочестивого життя, зосереджуючись на місцевій шляхті та заможному міщанстві. Єзуїтський орден демонстрував найбільш комплексний підхід, цілеспрямовано впливаючи на шляхетську молодь та інтелектуальну еліту. В освітній сфері було створено структуровану систему навчальних закладів різного рівня, що суттєво модернізувало інтелектуальний ландшафт регіону. У культурній сфері ордени сприяли впровадженню стилю бароко, нових літературних жанрів, мистецьких форм, наукових методів. Взаємодія орденів із місцевим населенням і владою характеризувалася багаторівневістю та

неоднозначністю, з різною ефективністю залежно від соціального середовища та регіону. Особливо важливим довготривалим наслідком їхньої діяльності стало формування модерних освітніх та благодійних традицій через створення шкіл, колегіумів, бурс, шпиталів, притулків, аптек, залучення мирян до систематичної соціальної роботи.

Загальний вплив чернечих орденів на розвиток українського суспільства характеризувався глибокою амбівалентністю. З одного боку, вони стали агентами модернізації та європеїзації, запроваджуючи нові освітні моделі, інтелектуальні традиції, мистецькі стилі, соціальні практики. З іншого боку, їхня діяльність поглиблювала соціальні, конфесійні, культурні розмежування, створюючи передумови для тривалих соціально-політичних конфліктів. Особливо виразним був їхній вплив на трансформацію ідентичностей: для частини української еліти перехід у католицизм означав глибоку зміну культурної ідентичності, тоді як протистояння католицьким орденам стимулювало формування альтернативних моделей ідентичності, що спиралися на православну традицію. Проведене дослідження підтверджує висунуту гіпотезу про амбівалентний характер діяльності католицьких чернечих орденів та відкриває перспективи для подальших наукових розвідок щодо їхньої ролі у формуванні історичної специфіки українських земель на перетині різних цивілізаційних впливів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Monumenta Ucrainae Historica / Ed. A. Šeptyc'kyj. Vol. 1-14. Rome, 1964-1977.
2. Litterae Nuntiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes / Ed. A. Welykuj. Vol. 1-13. Rome, 1959-1969.
3. Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia / Ed. A. Welykuj. Vol. 1-2. Rome, 1953-1954.
4. Litterae Societatis Iesu in Polonia. T. 1-2. Kraków, 1998-2001.
5. Wielewicki J. Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie. T. 1-4. Kraków, 1881-1889.

6. Балобанова Д. Я. О. Ретроспектива динаміки кримінального права на теренах України: Велике князівство Литовське, Річ Посполіта, козацька доба (XIV ст.–XVIII ст.). Історико-правовий часопис. 2023. № 20(1). С. 104-109.
7. Білоус Н. Міжнародна наукова конференція з нагоди 450-ліття підписання Люблінської унії "Рівні до рівних, вільні до вільних": Люблінська унія 1569 р. в історії Центрально-Східної Європи. Український історичний журнал. 2019. № 5. С. 214-219.
8. Білоус Н. Міжнародна наукова конференція з нагоди 450-ліття підписання Люблінської унії "Рівні до рівних, вільні до вільних": Люблінська унія 1569 р. в історії Центрально-Східної Європи". Український історичний журнал. 2019.
9. Білоус О. Круглий стіл "Берестейська церковна Унія та екуменічні процеси в християнстві". Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія. 2021. № 16. С. 234-234.
10. Воробей М. Сеймики Київського і Чернігівського воєводств на вигнанні: учасники, організація та діяльність. Київ : Інститут історії України НАН України, 2021. 258 с.

11. Гомела О. А. Берестейська церковна унія та її історичне значення : магістерська дис. Тернопіль : ТНПУ, 2021. 86 с.
12. Громовий О. О. Становлення і розвиток законодавства про злочини проти моралі на українських землях (IX ст.–1917 р.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2021. 228 с.
13. Давиденко Н. В. Соціально-правнича термінологія українського латинськомовного документа XVI-XVII ст.: становлення та функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.14. Київ, 2021. 216 с.
14. Дзюба О. Інтелектуальне середовище Києва XVI – першої половини XVII ст. Київ : Інститут історії України НАН України, 2019. 368 с.
15. Діанова Н. М. Історія релігії та церкви в Україні в національному та європейському контекстах : навч. посіб. Одеса : ОНУ, 2022. 398 с.
16. Діптан І. Люблінська унія 1569 року: візія Михайла Грушевського (частина 2). Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2020. 124 с.
17. Діптан І. ЛЮБЛІНСЬКА УНІЯ 1569 РОКУ: ВІЗІЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (частина 2).
18. Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI - першої половини XVII ст. Київ : Вид-во Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2008. 882 с.
19. Карпова І. Г. Люблінська унія 1569 року: до 450-річчя укладення. Чернігів : НУ "Чернігівська політехніка", 2019. 32 с.
20. Кметь В. Львівський єзуїтський колегіум на тлі контрреформації у Речі Посполитій. Проблеми історії України. 2004. № 15. С. 288-308.
21. Лоштин Н. Бібліотеки монастирів чернечих орденів на українських землях у XVI–XVIII ст. Народознавчі зошити. 2018. № 3. С. 127-138.
22. Лоштин Н. Бібліотеки монастирів чернечих орденів у Львові XVI–XVIII століть : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Львів, 2018. 242 с.
23. Люта Т. Земельна власність Києво-Печерського монастиря в XVI – на початку XVII ст. Київ : Вид-во Києво-Могилянської академії, 2008. 325 с.

24. Михайлюк Ю. М. Спільна спадщина. Річ Посполита обох народів в польській і українській історичній думці XIX і XX ст.: колективна монографія / за ред. В. Тельвака, Л. Лазурко, П. Серженги. Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. 2019. № 1. С. 119-125.
25. Михтуненко В., Біліченко П. Річ Посполита у політиці європейських монархів XVIII століття. Консенсус. 2023. № 4. С. 71-83.
26. Мицик Ю. Історія України. Київ : ВД "Києво-Могилянська академія", 2008. 586 с.
27. Мороз В. Берестейське поєднання в контексті унійних змагань Київської Церкви від часів Хрещення Русі. Львів : УКУ, 2021. 348 с.
28. Ореховський В. О. Взаємовідносини церкви і держави на євразійському та північноафриканському просторах (I–XVIII ст.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.02. Чернівці, 2020. 485 с.
29. Пекарчук В. М., Личик О. В. Вплив геополітичних передумов поділів Речі Посполитої (друга половина XVIII століття). Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право. 2019. № 1(6). С. 7-18.
30. Пекарчук В. М., Личик О. В. Вплив геополітичних передумов поділів Речі Посполитої (друга половина XVIII століття). Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право: науковий журнал/Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2019. № 1 (6). 124 с.
31. Підгайко В. Православні братства в духовній культурі України XVI – XVII ст. Київ : Академперіодика, 2020. 286 с.
32. Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ : Критика, 2005. 495 с.
33. Потульницький В. А., Потульницький Г. В. Річ Посполита в контексті її історичних відносин з Україною в науковій спадщині Омеляна Пріцака. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2019. № 12. С. 151-164.

34. Романович С. С. Берестейська церковна унія 1596 р.: волинський контекст : магістерська дис. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2024. 128 с.
35. Романович С. С. Берестейська церковна унія 1596 р.: волинський контекст. Волинський національний університет імені Лесі Українки. 2024.
36. Савчук С. Римо-католицька церква в Україні (кінець XVI – середина XVII ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Чернівці, 1999. 18 с.
37. Сас П. Політична культура українського суспільства (кінець XVI-XVII ст.). Київ : Либідь, 1998. 296 с.
38. Сінкевич Н. Домініканський орден на Волині в кінці XVI – на початку XIX ст. Наукові записки НаУКМА. 2009. № 91. С. 27-35.
39. Сонько Я. В. Договори з Річчю Посполитою у формуванні Української державності: історико-правовий аспект. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2019. № 30(69). С. 28-34.
40. Спільна спадщина. Річ Посполита обох народів в польській і українській історичній думці XIX і XX ст. / за ред. П. Sierżęga, В. Telwak, Л. Zaszkiłniak та ін. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 318 с.
41. Старченко Н. Люблінська унія як ресурс формування концепту політичного "народу руського" (1569–1648 рр.). Український історичний журнал. 2019. № 4. С. 4-23.
42. Старченко Н. Люблінська унія як ресурс формування концепту політичного "народу руського" (1569–1648 рр.). Український історичний журнал. 2019.
43. Стоберська Н. А., Темірова Н. Р. Польське землеволодіння в українських губерніях: українська та російська історіографія : дис. ... д-ра філософії : 032. Вінниця, 2021. 244 с.
44. Стратій Я. Філософія в Києво-Могилянській академії. Київ : КМА, 2002. 400 с.
45. Тимошенко Л. Єзуїти і Берестейська унія. Український історичний журнал. 2001. № 6. С. 43-67.

46. Токарська Ю. В. Рух за духовне та церковне відродження в Україні в останніх десятиліттях XVI століття. Актуальні питання гуманітарних наук. 2022. № 28. С. 46-52.
47. Україна в історії Європи XIX-початку XXI ст.: історичні нариси / М. М. Вегеш та ін. Київ : Інститут історії НАН України, 2020. 814 с.
48. Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Київ : Либідь, 1994. 424 с.
49. Федоренко М. В. Утвердження шляхти та козацтва, як предтечі державної служби в Україні та Польщі, з кін. XV ст.—до Люблінської унії 1569 року. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2021. № 4(16). С. 118-134.
50. Федоренко М. В. Утвердження шляхти та козацтва, як предтечі державної служби в Україні та Польщі, з кін. XV ст.—до Люблінської унії 1569 року. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2021. № 4(16).
51. Фенич В. І. Історія Центральної Європи (ранньомодерна). Ужгород : Вид-во УжНУ, 2024. 410 с.
52. Чернега А. П. Історія держави і права України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 496 с.
53. Чухліб Т. Поширення назви "Україна" в офіційному дискурсі Речі Посполитої як один із наслідків Люблінської унії 1569 р. Український історичний журнал. 2019. № 3. С. 4-20.
54. Чухліб Т. Поширення назви "Україна" в офіційному дискурсі Речі Посполитої як один із наслідків Люблінської унії 1569 р. Український історичний журнал. 2019.
55. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво і Києво-Могилянська академія : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2003. 224 с.
56. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. Львів : Свічадо, 2005. 340 с.

57. Шкрібляк М. Конфесійне протистояння на українських землях у XVI–XVII ст. Релігія та соціум. 2010. № 1. С. 56-64.
58. Щербак В. О. Державна ідея в ранньомодерній Україні. Київ : Вид-во Києво-Могилянської академії, 2019. 224 с.
59. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ : Критика, 2002. 416 с.
60. Яременко П. Єзуїтські колегії на етнічних українських землях. Український історичний журнал. 2000. № 5. С. 68-81.
61. Яремчук В. П. Люблінська унія в українській радянській історіографії. Український історичний журнал. 2019. № 6. С. 146-161.
62. Яремчук В. П. Люблінська унія в українській радянській історіографії (Lublin Union in Ukrainian Soviet Historiography). 2019.
63. Charypova L. Latin Books and the Eastern Orthodox Clerical Elite in Kiev, 1632-1780. Manchester : Manchester University Press, 2006. 280 p.
64. Chłapowski K. Elita senatorsko-dygnitarska Korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV. Warszawa : Sejmik Mazowiecki, 1996. 264 s.
65. Encyclopedia of Ukraine / Ed. V. Kubijovyč. Toronto : University of Toronto Press, 1984-1993. 5 vol.
66. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995 / red. L. Grzebień. Kraków : WAM, 1996. 882 s.
67. Litak S. Od reformacji do oświecenia. Kościół katolicki w Polsce nowożytnej. Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 1994. 264 s.
68. Mykhalchuk Y. Брестська унія та питання збереження української релігійної ідентичності. Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. 2023. № 2. С. 28-35.
69. Natoński B. Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna od XVI do XVIII wieku. Nauka i piśmiennictwo. Kraków : WAM, 1999. 356 s.
70. Sierżęga P., Telwak W., Zaszkiłniak L., Wrzosek W., Maćkowski T., Maternicki J., et al. Спільна спадщина. Річ Посполита обох народів в польській і українській історичній думці XIX і XX ст. Wspólne dziedzictwo. Rzeczpospolita

Obojga Narodów w polskiej i ukraińskiej myśli historycznej XIX i XX w. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019.

71. Świeboda W. Innowiercy w opiniach prawnych uczonych polskich w XV i XVI wieku. Warszawa : Wydawnictwo UW, 2018. 468 s.

72. Tazbir J. Jezuiti między Rzeczpospolitą a Rzymem. Szkice z dziejów Reformacji w Polsce. Warszawa : PIW, 1979. S. 88-115.

73. YURIY M. Брестська унія та питання збереження української релігійної ідентичності. Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. 2023. № 2. С. 28-35.

74. Załęski S. Jezuiti w Polsce. T. 1-5. Lwów-Kraków, 1900-1906.

Резюме

Актуальність теми зумовлена тим, що діяльність католицьких чернечих орденів на українських землях у ранньомодерний період залишається малодослідженою, попри її значний вплив на релігійне, освітнє та культурне життя тогочасного суспільства. Домініканський, бенедиктинський та єзуїтський ордени відігравали ключову роль у процесах католицизації, поширення унійної ідеї, формування нової конфесійної ідентичності, а також у створенні освітньої та благодійної інфраструктури. Водночас діяльність цих структур супроводжувалась міжконфесійними конфліктами, напруженими стосунками з православною церквою та неоднозначним сприйняттям з боку місцевого населення. Метою дипломної роботи є комплексне дослідження місійної, освітньої та соціальної активності домініканців, бенедиктинців і єзуїтів на українських землях у складі Речі Посполитої в 1569–1648 рр. У роботі простежено специфіку функціонування кожного з орденів, визначено їхній вплив на релігійне середовище та культурну трансформацію суспільства. Робиться висновок, що чернечі ордени, попри свою належність до загальноєвропейської католицької традиції, діяли в умовах місцевої специфіки та стали важливим чинником релігійної модернізації на українських землях.

Summary

The relevance of the topic lies in the fact that the activity of Catholic monastic orders in the Ukrainian lands during the early modern period remains understudied, despite its significant impact on the religious, educational, and cultural life of society at the time. The Dominican, Benedictine, and Jesuit orders played a crucial role in the processes of Catholicization, the promotion of the Union of Brest, the formation of a new confessional identity, as well as in the development of educational and charitable infrastructure. At the same time, their activity was accompanied by interconfessional conflicts, tense relations with the Orthodox Church, and an ambiguous perception among the local population. The

aim of the thesis is to conduct a comprehensive study of the missionary, educational, and social activity of the Dominicans, Benedictines, and Jesuits in the Ukrainian territories within the Polish–Lithuanian Commonwealth between 1569 and 1648. The paper traces the specific features of each order's operation and determines their influence on the religious environment and the cultural transformation of society. The conclusion is made that these orders, despite being part of a broader European Catholic tradition, acted under conditions of local specificity and became an important factor in the religious modernization of the Ukrainian lands.